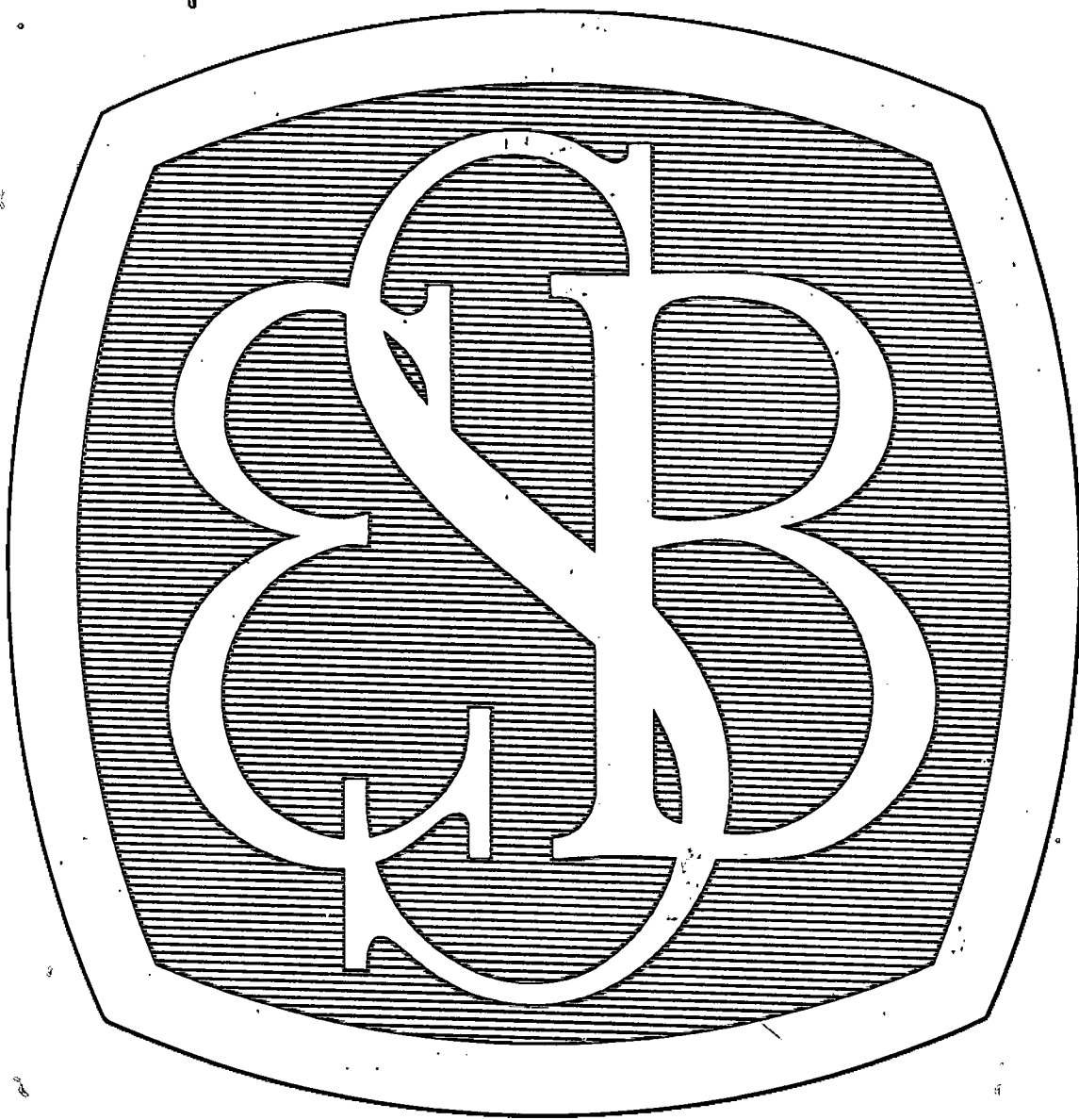

mit circulan von

llm

Economisch - Statistische Berichten

48e JAARGANG - 11 SEPTEMBER 1963 - No. 2405

Het Rijkstuinbouwconsulentschap te Amsterdam vraagt een

JONG ACADEMICUS

of

zeer ervaren middelbare kracht

die belast zal worden met werkzaamheden op het gebied van tuinbouwstructuurproblemen in het consulentschap.

Studierichting tuinbouw strekt tot aanbeveling, maar is niet vereist.

Rang en salariering naar gelang opleiding, leeftijd en ervaring.

Schriftelijke sollicitaties onder no. 4572/7188 (in linkerbovenhoek env. en brief) aan het Bureau Personeelsvoorziening van de Rijksoverheid, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

Het kostbaarste dat een tijdschrift bezit, is de onafhankelijkheid van de redactionele inhoud.

**HOLLANDSCHE SOCIETEIT
VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.**

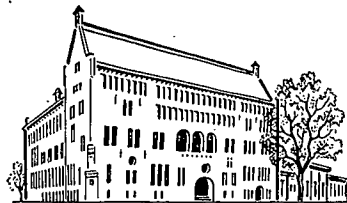

A^o 1807

.... meer dan
anderhalve eeuw
levensverzekering

HOOFDKANTOOR
Herengracht 475, Tel. (020) 221322, AMSTERDAM G.
HEAD OFFICE FOR CANADA
Holland Life Building
1130 Bay Street, Tel. WA 5-4511, TORONTO.

Alle assurantiën
Beleggingen
en
vermogensbeheer

R. MEES & ZONEN
BANKIERS EN ASSURANTIEMAKELAARS
ROTTERDAM

AMSTERDAM / 's-GRAVENHAGE / DELFT
SCHIEDAM / VLAARDINGEN / ALBLASSERDAM

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010)
3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam, Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 347, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen
f. 31,— per jaar (België en Luxemburg B. fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 93 00, toestel 1 of 3.

Advertentie-tarief: f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: H. W. Lambers; J. Tinbergen.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens
de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

84.2

De werkgelegenheid in de industrie en dienstensector

In de nadagen van dit vakantie seizoen wordt hier iets van de evolutie van de werkgelegenheid onder de loep genomen. Gedurende het na-oorlogs beloop van de werkgelegenheid deden zich zowel tussen als in de verschillende sectoren van het bedrijfsleven opvallende verschuivingen voor. De onderstaande tabel, gebaseerd op de achtste industrialisatie-nota¹⁾, geeft hiervan een indruk. Opmerkelijk is het voorbijstreven van de industrie door de dienstensector in de periode 1957-1962. Over de veertienjarige periode 1948-1962 groeiden de twee sectoren echter vrijwel even snel. Dit gelijke groeitempo kon reeds eerder over een langere periode, nl. van een 50-tal jaren, worden geconstateerd.

Werkgelegenheid (in 1.000 manj.)^{a)} in de verschillende industriële bedrijfsklassen 1948 - 1962

Bedrijfsklassen	1962 b)	1948	Toename	
			1957 t/m 1962	1948 t/m 1962
1. Metaalnijverheid c)	534	344	63	190
2. Bouwnijverheid	397	282	29	115
3. Voedings-, genotmiddelen-industrie	230	208	15	22
4. Kleding-, schoenfabr.	154	155	—	— 1
5. Textielnijverheid	119	101	— 1	18
6. Chemische nijverheid d)	93	50	10	43
7. Grafische industrie	72	48	10	24
8. Hout-, meubelindustrie	59	65	1	— 6
9. Mijnbouw e)	55	50	— 6	5
10. Aardewerkindustrie	52	42	1	10
11. Openbare nutsbedrijven	37	31	—	6
12. Papierindustrie	29	20	4	9
13. Leder-, rubberindustrie	25	23	1	2
Totaal	1.856	1.419	127	437

Uit een oogpunt van procentuele groei in de jaren 1948-1962 boekte de chemische industrie het hoogste getal, nl. met 86 pCt. Andere „groei-takken” waren de metaalnijverheid (55 pCt.), de grafische nijverheid (50 pCt.), de papierindustrie (45 pCt.) en de bouwnijverheid (41 pCt.). De andere bedrijfsklassen bleven onder het gemiddelde van bijna 31 pCt. De evolutie in de periode 1957-1962 kwam in hoofdlijnen overeen met die in de gehele periode 1948-1962. De totale industriële werkgelegenheid steeg met 7 pCt. De toename in de metaalnijverheid, de chemische industrie en in de bouwnijverheid beliep resp. 13, 12 en 8 pCt. In de mijnbouw was er een duidelijke daling, nl. met 10 pCt.

Werkgelegenheid (in 1.000 manj.)^{a)} in vier sectoren

Sectoren	1962 f)	1948	Toename	
			1952 t/m 1957	1957 t/m 1962 f)
Industrie	1.856	1.419	208	127
Dienstensector	1.725	1.310	159	157
Landbouw, visserij	419	542	— 46	— 51
Overheid (excl. militairen)	373	287	49	24

Werkgelegenheid (in 1.000 manj.)^{a)} in een aantal bedrijfsklassen in de dienstensector

Bedrijfsklassen	1960 g)	1962 b)	1948
Handel	606	633	459
Bank-, verzekeringswezen	73	75	56
Vervoers-, communicatiebedrijven	299	305	256
Vrije beroepen en overige bedrijven	145	—	99
Persoonlijke diensten h)	302	712	277
Medische, gezondheidsdiensten	123	—	69
Horecabedrijven en vermakelijkheidsinstellingen	108	—	94
Totaal	1.656	1.725	1.310

a) Zelfstandigen en loontrekkers. b) Raming C.P.B. c) Incl. diamantindustrie. d) Incl. olieraffinage. e) Incl. oliewinning. f) Voorlopige cijfers. g) Voorlopige cijfers C.B.S. en C.P.B. h) O.m. van wasserijen, ververijen, fotografische bedrijven.

De verschillende industriële bedrijfsklassen zijn in de tabel naar volgorde van grootte in 1962 (in abs. aantallen) opgenomen. Sinds 1948 nam in dit opzicht de betekenis toe van o.m. de metaalnijverheid, de chemische industrie en de bouwnijverheid. In deze drie bedrijfsklassen werden in de periode 1948-1962 van de toename van 437.000 man resp. 43,10 en 25 pCt. tewerkgesteld. Een relatieve achteruitgang werd genoteerd voor de textielnijverheid, de voedings- en genotmiddelenindustrie en de mijnbouw. Voor de bouwnijverheid en de voedings- en genotmiddelenindustrie manifesteerde de genoemde ontwikkeling zich reeds vóór 1957, daarna bleef het aandeel vrijwel hetzelfde.

Ook de dienstensector gaf een sterke dynamiek te zien, samenhangend met de industriële expansie, de welvaartsverhoging en bepaalde maatschappelijke veranderingen. De werkgelegenheid steeg vooral in de medische en gezondheidsdiensten, de persoonlijke diensten, de horecabedrijven en de vermakelijkheidsinstellingen. Deze vier sectoren absorbeerden in de jaren 1957-1962 meer dan de helft van de toename in de dienstensector.

M. H.

¹⁾ „Achtste nota inzake de industrialisatie van Nederland”. Zie ook blz. 851 van dit nummer, benevens „E.-S.B.” van 10 en 17 juli jl.

INHOUD

	Blz.		Blz.
De werkgelegenheid in de industrie en dienstensector	839	dam Jr.	848
Investerings- en technische vooruitgang, door E. F. Limburg en Mr. W. J. Wijenberg	840	Notities:	
Kinderbijslag en inkomstenbelasting, door C. P. A. Bakker	845	West-Berlijners eten twee ton Nederlandse kaas, door L. J. M. van den Berk	849
Oudedag en oudedagszorg: verschuivende perspectieven, door L. S. Beuth	846	Aantekeningen:	
Ingezonden stuk:		De industriële expansie 1948-1962	851
De Nederlandse zuivelindustrie, door Prof. Dr. H. J. Frietema met een naschrift van J. Noor-		Enige resultaten van een enquête betreffende het kleinbedrijf in Makassar, door Drs. W. H. Makaliwe	854
		Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman ..	855

Uitgaande van een vereenvoudigde voorstelling van het beloop van enige fundamentele factoren wordt een praktische benadering van enkele problemen van economische groei beoogd. De veronderstelling van de technische vooruitgang als een autonoom proces is weinig realistisch. Het is een kernprobleem van de economische groei op lange termijn in welke kwantitatieve mate de technische vooruitgang een functie is van investeringen in onderwijs, research, ontwikkelingswerk en in produktiemiddelen. De economische wetenschap mag de technische vooruitgang niet als een datum beschouwen. Een analyse van samenhangen tussen arbeidskosten, breedte- en diepte-investeringen, technische vooruitgang en economische groei leidt o.a. tot het onderscheiden van „pull”- en „push-effecten”. Tot slot wordt e.e.a. opgemerkt over de relevante positie van de overheid (fiscale investeringsfaciliteiten), de ondernemingen (fusies en research, groeibewustzijn, lange termijn analyse) en van de vakbeweging (voorkomen van te goedkope arbeid, grenzen loonstijging).

Investerings en technische vooruitgang

Het onderstaande is een poging om te komen tot een praktische benadering van enkele problemen van economische groei¹⁾. Als uitgangspunt gebruiken wij een schematische voorstelling van de ontwikkeling der fundamentele grootheden. Ter wille van het realiteitsgehalte van het betoog is de ontwikkeling van de Nederlandse industrie in de periode 1949 tot en met 1962 aan deze schematische voorstelling ten grondslag gelegd.

De gegevens (zie appendix) betrekking hebbend op deze ontwikkeling zijn uitermate geschikt om de essentie van economische groei in een eenvoudig trendlijnendiagram samen te vatten (fig. 1). De lineaire trends zijn in deze figuur herleid tot indexreeksen op basis van 1949 = 100. De betrokken periode omvat ten naaste bij twee conjunctuurcycli, welke invloed door de trendberekening is uitgeschakeld.

Dat de groei op korte termijn niet evenwichtig verloopt

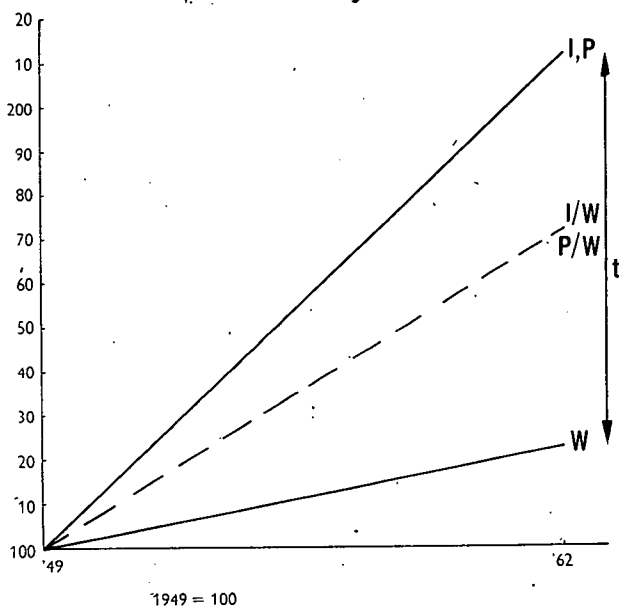

Fig. 1
1949 = 100
voor verklaring zie tekst

— en naar alle waarschijnlijkheid niet geheel evenwichtig kan verlopen²⁾ — is voor de vraag, welke fundamentele factoren de groei op lange termijn bepalen, niet relevant.

Figuur 1 geeft een eenvoudige voorstelling, aan de hand waarvan de begrippen, die bij de groei een rol spelen, gemakkelijk zijn toe te lichten. Als maatstaf van economische groei geldt de ontwikkeling van de produktie tegen constante prijzen (P). De ontwikkeling van de bruto-investeringen in vaste activa tegen constante prijzen (I) blijkt daarmee praktisch samen te vallen. Achteraf bezien is de voorwaarde voor evenwichtige groei in dit lijnensysteem gerealiseerd: een constante kapitaalcoëfficiënt, i.e. een relatieve toeneming der kapitaalgoederenvoorraad, die gelijk is aan de relatieve toeneming van de produktie (ook van de produktie der investerings-goederenindustrie, d.w.z. de bruto-investeringen).

De W-lijn stelt de ontwikkeling van de werkende bevolking voor en derhalve van de arbeidshoeveelheid; P/W duidt de groei van de arbeidsproductiviteit aan, welke gelijk is aan die van de investeringen per werknemer (I/W).

Het produkt van de indices van beide reeksen levert het verloop van het arbeidspotentieel op (I, P). Het verschil tussen (I, P) en W op enig tijdstip is het percentage van de gerealiseerde technische vooruitgang sedert het basisjaar (t).

Het is duidelijk, dat het hier niet gaat om een dynamische analyse. De trendmatige benadering verhuult time-lags. De fluctuaties rondom de I, P-lijn en de wijze, waarop de evenwichtige groeivoet wordt bereikt, worden getoond, noch verklaard. Het betreft hier niet meer dan de constatering van een aantal fundamentele feitelijkheden, samen te vatten in de bekende stelling, dat de economische groei op lange termijn bepaald wordt door het groeitempo van de bevolking en de technische vooruitgang.

¹⁾ Onafhankelijk van de auteur kwamen wij tot conclusies, die verwant blijken aan die in Dr. Wartna's artikel in „E.-S.B.” van 28 augustus jl.

²⁾ Vgl. Dr. Th. C. M. J. v. d. Klundert: „Groeï en inkomensverdeling”, Hoofdstuk V, par. 4 en 5 („Capita selecta der economie”, Uitg. H. E. Stenfert Kroese, Leiden).

Aard van de technische vooruitgang.

De kwantitatieve groei van de werkende bevolking kan als een autonome factor worden beschouwd. Wordt aangenomen, dat alle beschikbare arbeidskrachten in het productieproces worden opgenomen, dan betekent de W-lijn het plafond, waarlangs de groei zich beweegt, zolang er geen technische vooruitgang is. Wijzigingen in de kwaliteit van de factor arbeid, bijv. door efficiency-verhoging, blijven hier nog even buiten beschouwing. In deze situatie kunnen slechts breedte-investeringen plaatsvinden. Opdat het bestaande inkomenspeil per hoofd van de werkende bevolking wordt gehandhaafd, moet de I, P-lijn dan samen vallen met de W-lijn.

Technische vooruitgang doet zich kennen als een zich losmaken van de I, P-lijn van de W-lijn. Zou zij op een gegeven ogenblik tot staan komen, dan zou de I, P-lijn in meer horizontale richting afbuigen, en, zij het op het eenmaal bereikte hogere niveau, de groeivoet van de W-lijn weer aannemen.

Dit is een manifestatie van de wet van de afnemende meer-opbrengsten ten aanzien van de factor kapitaal. Technische vooruitgang bestaat immers in een constant teniet doen van de werking van deze wet. Het is van belang te onderscheiden tussen het doen van technische vindingen, het rendabel maken en de uiteindelijke toepassing daarvan. Pas in het laatste stadium is er economische groei als direct resultaat.

De technische vooruitgang is slechts gedeeltelijk autonoom bepaald, namelijk voor zover zij afhankelijk is van het menselijk genie. Hiermede worden overigens geen eigenschappen bedoeld, die door onderwijs te verkrijgen zijn (want zulke hoedanigheden zijn bij een gegeven stand van kennis grotendeels een kwestie van geld en organisatie), maar de originaliteit en ontdekkingscapaciteit van de mens, die voor de econoom een datum zijn.

Voor het overige is de technische vooruitgang voornamelijk een functie van de investeringen en van de verdeling der investeringen over onderwijs, fundamentele research, spoorwerk naar toepassingsmogelijkheden van vindingen en tenslotte de verbetering van produktiemiddelen en produkten. Deze functie is tot op heden niet gekwantificeerd. Hier ligt het kernprobleem van de economische groei op lange termijn.

De in de literatuur nogal eens aan te treffen vooronderstelling van een autonome technische vooruitgang is weliswaar om analytische redenen te rechtvaardigen, maar voor een praktische benadering van de groei-problemen te weinig realistisch. Het gesignaleerde vraagstuk vraagt om een in ieder geval voor de praktijk bruikbare oplossing, mede opdat verspillingen zoveel mogelijk worden voorkomen.

Arbeidbesparende en kapitaalbesparende technische vindingen.

In het gehanteerde lijnenschema komt de toepassing van kapitaalbesparende vindingen niet expliciet tot uitdrukking. Dat is ook logisch. Arbeid- en kapitaalbesparende vindingen zijn geenszins elkaars spiegelbeeld. Kapitaalbesparing zal via een evenwichtsmechanisme, dat in werking treedt ten gevolge van een daling der capital-output ratio, uiteindelijk leiden tot versterkte kapitaal-accumulatie. Het proces van dit evenwichtsmechanisme wordt in de niet-dynamische weergave van de ontwikkeling op lange termijn uiteraard niet zichtbaar. De invloed der kapitaalbesparingen is in figuur 1 impliciet: naarmate zij groter is, zal de I, P-lijn steiler verlopen.

Een en ander voert tot de constatering, dat een kapitaalbesparende ontwikkeling slechts tot een blijvende versnelling van de economische groei leidt, voor zover zij resulteert in een verhoogd groeitempo van de investeringen in vaste activa.

Wat hier gezegd is met betrekking tot kapitaalbesparende vindingen geldt eveneens voor de kwaliteitsverbeteringen van de factor arbeid: verhoging van de efficiency, onderwijs enz.

Scholing kan men zien als het supplement van de technische en organisatorische research: zij vormt zowel de basis van de onderzoekingen als de mogelijkheid, de resultaten daarvan in toepassing te brengen. Al deze elementen zijn in het schema van figuur 1 impliciet en doen door middel van versnelling van de kapitaalaccumulatie hun invloed gelden op het verloop van de I, P-lijn. Zowel arbeidbesparende als kapitaalbesparende vindingen veroorzaken uiteindelijk een verhoging van wat in par. 1 is aangeduid met de term „arbeidspotentieel”.

Breedte- en diepte-investeringen.

In een vrije en dynamische verkeershuishouding is de grote motor van de groei het winststreven of, in meer moderne terminologie, het streven naar continuïteit van de ondernemingen. Dit leidt tot het entameren van steeds nieuwe projecten en technieken, waardoor een — onder goede concurrentieverhoudingen tijdelijke — voorsprong kan worden behaald.

Dit proces heeft ten aanzien van de groei een soort „pull-effect”; daarnaast zou een „push-effect” kunnen worden onderscheiden, dat wordt veroorzaakt door stijgende kosten per eenheid produkt. Beide effecten leiden tot het doen van diepte-investeringen, althans onder vervulling van een aantal voorwaarden, waarvan de belangrijkste wel is, dat een voldoende effectieve binnen- en buitenlandse vraag wordt in stand gehouden.

Met name het verband tussen de ontwikkeling van de kosten der produktiefactoren en de groei levert aanknopingspunten voor een korte beschouwing van de begrippen breedte-investering en diepte-investering.

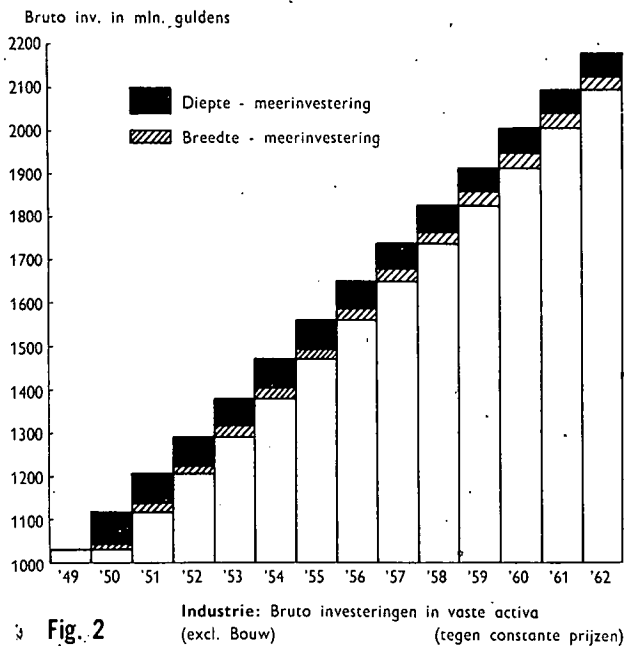
Breedte-investering wordt hier gebezigd in de zin van de investering, benodigd om de hoeveelheid kapitaalgoederen per hoofd der bevolking op hetzelfde peil te houden. Diepte-investering leidt tot een vermeerdering daarvan.

De inhoud van deze begrippen is afhankelijk van de periode waarop men ze betreft. Het beste kunnen zij worden gehanteerd in een van jaar-tot-jaar benadering. Het karakter van deze grootheden is statistisch van aard. In de praktijk zal in elk nieuw produktiemiddel immers een stuk breedte- en een stuk diepte-investering zitten.

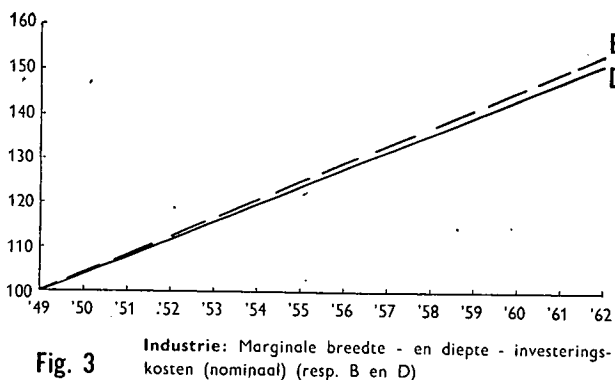
Voor onze beschouwing is het overbodig de jaarlijkse investeringstotalen te verdelen in breedte- en diepte-investeringen (dit is overigens een probleem waarmede de statistici nog niet klaar zijn). De trendmatige jaarlijkse *toeneming* van de investeringen kan echter worden verdeeld in een gedeelte, ontstaan ten gevolge van groei „in de diepte” en een gedeelte ten gevolge van groei „in de breedte” (figuur 2 en appendix).

Het eerste gedeelte noemen wij de diepte-meerinvestering, het tweede de breedte-meerinvestering, beide tegen constante prijzen. Door toepassing van de prijsindex, te ontleenen aan de reeks van nominale totale investeringen van jaar tot jaar, kunnen de beide aldus ontstane reeksen worden genominaliseerd.

Door de nominale arbeidskosten van jaar tot jaar in het

beeld te brengen — waarbij op de diepte-investering de arbeidskostenstijging van het bestaande werknemersbestand wordt betrokken en op de breedte-investering de arbeidskostenstijging ten gevolge van de vergroting van het werknemersbestand — kan men nu de marginale diepte-investeringskosten en de marginale breedte-investeringskosten berekenen. Hieronder worden in dit verband verstaan de meerkosten aan kapitaal en arbeid van de onderscheiden investeringscategorieën per eenheid aan elke categorie toe te rekenen meerprodukt in een bepaald jaar. De trendmatige ontwikkeling van deze marginale kosten blijkt voor beide categorieën praktisch parallel te lopen over de onderzochte periode (figuur 3).

Uit figuur 3 blijkt een nauw verband tussen de kosten van breedte- en die van diepte-investeringen per eenheid meerprodukt. Bij een evenwichtige ontwikkeling wordt de toeneming van de kosten der productiefactoren, gepaard gaande met de productie-uitbreiding, in de praktijk zodanig verdeeld dat op lange termijn de kostenontwikkeling per eenheid produkt van breedte- en diepte-investeringen gelijk is. Met nadruk wordt het woord „kosten-ontwikkeling” hier gebezigd. De kosten van de marginale diepte-investeringen en breedte-investeringen zijn namelijk niet gelijk. De nominale verhouding van de kosten van de diepte-meerinvesteringen per eenheid aan deze investeringen toe te rekenen meerprodukt (zie appendix) ten opzichte van de kosten der breedte-meerinvesteringen per eenheid toegerekend meerprodukt is voor de onderzochte periode 1,6 : 1, een constante verhouding.

Deze verhouding kan worden verklaard uit de dynamiek van een groeiende volkshuishouding. Zij is blijkbaar voorwaarde voor het bereiken van een mate van technische vooruitgang, die noodzakelijk is voor de handhaving van de constante verhouding tussen totale investeringen en produktie bij een produktie-ontwikkeling, die zich in de mate, waarin dit voor de betrokken periode het geval is, blijvend verwijdert van de bevolkingsontwikkeling. Een nader ingaan hierop past niet in het raam van dit artikel. Op deze plaats gaat het ons erom de nadruk te leggen op de nauwe relatie tussen de ontwikkeling van de breedten en van de diepte-investeringskosten.

De rol, die deze nauwe betrekking speelt bij de economische groei kan als volgt worden duidelijk gemaakt. In een dynamische, ondernemingsgewijs georganiseerde, maatschappij, zullen bepaalde ondernemingen, daartoe gevoerd door het streven naar continuïteit en daartoe in staat gesteld door hun organisatiestructuur, baanbrekend werk verrichten op het gebied van wetenschappelijk onderzoek en de toepassing der resultaten daarvan. Dit zal leiden tot een verhoging van de produktiviteit in deze bedrijven en tot een vergroting van, om in actuele termen te blijven spreken, de beschikbare ruimte voor loonsverhogingen.

De diepte-investeringen, door deze bedrijven gedaan, veroorzaken hiermede een stijging van de kosten der breedte-investeringen voor de andere ondernemingen, die daardoor gestimuleerd worden mee te gaan met de nieuwe technische ontwikkeling of zelf daaraan bij te dragen. Dit is wat in het voorgaande bedoeld is met push-effect.

Pull-effecten worden veroorzaakt door de gestegen koopkracht als gevolg van de loonsverhoging, en door de economische en technische stimulansen, die van de groei in een onderneming of bedrijfstak uitgaan voor de groei in andere ondernemingen en bedrijfstakken. De groeiende economie vertoont aldus het beeld van een voortkruipende slang.

Met het bovenstaande is geenszins gezegd, dat het groeitempo in de betrokken periode niet hoger had kunnen zijn, indien er meer in de diepte zou zijn geïnvesteerd. Hier stuit men echter op de relatie tussen investeringen en technische vooruitgang. Zolang over deze relatie niet meer duidelijkheid bestaat, zijn uitspraken over een al of niet voldoende groei van de diepte-investeringen niet mogelijk. Het stringente verband tussen breedte- en diepte-investeringskosten geeft ons aanleiding tot het maken van een opmerking over de rol van de vakbeweging, die wij echter reserveren voor het laatste deel van dit artikel.

Het verband tussen arbeidskosten, breedte- en diepte-investeringen, technische vooruitgang en economische groei moge met deze paragraaf enigermate zijn aangegeven.

Empirisch onderzoek.

In feite gaat het bij dit alles om de vraag: mag de economische wetenschap de technische vooruitgang als een datum beschouwen. Ons antwoord daarop luidt: neen; want in de eerste plaats is het verband tussen investeringen en technische vooruitgang (ondanks alle politieke, sociale en organisatorische invloeden op dat verband) te economisch gekwalificeerd, dan dat de economie het uit haar veld van onderzoek zou mogen bannen.

In de tweede plaats is alle abstractie op dit punt bijzonder gevaarlijk omdat theorie en beleid met betrekking tot de groei zo nauw verweven zijn.

Ten derde: zou de economie dit probleem niet aanvatten

en binnen het raam van de groeitheorie brengen, dan bestaat het gevaar, dat het vraagstuk helemaal niet nader tot een oplossing zal worden gebracht, omdat het nu eenmaal niet ligt op het terrein van enige andere wetenschap.

Het vierde en belangrijkste argument is, dat er op empirische wijze een inzicht in deze materie moet zijn te verkrijgen, dat een voldoende basis voor beslissingen van economische politiek kan bieden.

Ten einde enigermate de richting aan te geven voor een empirisch onderzoek als hier bedoeld, noemen wij de mogelijkheid van splitsing van de totale investeringen in een aantal categorieën, bijv. ³⁾

a. investeringen ten behoeve van onderwijs (incl. bedrijfs-onderwijs);

b. investeringen ten behoeve van fundamenteel wetenschappelijk onderzoek;

c. investeringen voor ontwikkelingswerk (b en c incl. verwerving van octrooien);

d. investeringen in produktiemiddelen (excl. a, b en c).

Het te onderzoeken vraagstuk valt dan terug te voeren op de relatie tussen a, b, c en d enerzijds en anderzijds de groei van de produktie en daarmee van (a + b + c + d); dit onderzoek zou kunnen plaatsvinden voor verschillende macro- en micro-economische organisatievormen, en voor verschillende perioden.

Praktische betekenis.

De economische subjecten kunnen het tempo van de technische vooruitgang beïnvloeden. Voor de stimulering van het „groeibewustzijn” van de deelnemers aan het economisch leven en voor de vergroting van hun inzicht in de wijze, waarop zij de relatie tussen investeringen en technische vooruitgang kunnen veranderen, heeft een onderzoek in bovenaangegeven zin grote praktische betekenis.

Aan het slot van dit artikel willen wij ten aanzien van verschillende categorieën economische subjecten duidelijk maken bij welke vraagstukken en op welke manier deze betekenis zich kan manifesteren.

A. De overheid.

Ons beperkend tot een tweetal opmerkingen noemen we in de eerste plaats het voorbeeld van de bezitsvormende maatregelen. Gezien de geringe autonomie van de technische vooruitgang is de nogal eens verkondigde opvatting dat een wijziging van de spaarquote slechts leidt tot een niveauverandering van de groeilijn, maar niet tot een wijziging van de groeivoet, niet houdbaar ⁴⁾. Een toegenomen spaarquote kan, via verminderende kapitaalopbrengsten, niet alleen leiden tot een geleidelijke overgang naar meer kapitaalintensieve technieken, maar ten gevolge van geïntensiverde research ook tot een versnelling van de ontwikkeling dier technieken en daarmee tot een vergroting van de groeivoet. Op deze wijze kunnen bezitsvormende maatregelen, mits van voldoende kwantitatieve betekenis en onder vervulling van een aantal voorwaarden (o.m. instandhouding van een voldoende consumptieve vraag en een goede doorstroming van kapitaal) groeibevorderend werken. ¶

Een tweede voorbeeld leveren de fiscale investeringsfaciliteiten. Statistische onderzoekingen kunnen misschien aanknopingspunten verschaffen voor een zinvolle verfijning

³⁾ Vgl. ook het artikel van Prof. Dr. W. Brand in „E.-S.B.” van 10 april jl. over economische groei.

⁴⁾ Zie bijv. het verslag van de vergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde in „E.-S.B.” van 23 januari 1963 door Dr. A. Heertje.

van deze faciliteiten. Zo zou bijvoorbeeld voor investeringen ten dienste van fundamenteel speurwerk een extra aftrek in het leven kunnen worden geroepen, hetgeen van nut zou kunnen zijn in een situatie waarin een voortdurende arbeidsschaarste een symptoom vormt van een te gering aandeel van de diepte-investeringen in het totaal van de investeringen.

B. De ondernemingen.

De interne voordelen, voortvloeiende uit de tegenwoordig dikwijls toegepaste ingreep der fusionering, hebben, los van de incidentele efficiency-verhoging, blijvend invloed op het groeitempo door de verruiming van de researchmogelijkheden en de bundeling van kennis. Het gevaar van ontstaan van zodanig monopolioïde posities, dat de eis van speurwerk minder dwingend zou worden, lijkt gering, waar het integratieproces o.m. juist een gevolg is van marktverruiming en concurrentievervalsing in verband met de E.E.G.

Ook de gestaag stijgende loonkosten dienen in dit opzicht als stimulans zeker niet te worden onderschat. De overgang binnen de industriële structuur naar grotere eenheden is dus op het eerste gezicht positief te waarderen vanuit het gezichtspunt van economische groei.

Een groter „groeibewustzijn” zou ook niet-fuserende ondernemingen moeten voeren in de richting van grotere samenwerking op het gebied van wetenschappelijk onderzoek ⁵⁾. Naast het gezamenlijk in het leven roepen van instituten met dit doel zou het voor de hand liggen te streven naar een zo vrij mogelijke uitwisseling van resultaten en een vereenvoudiging van de verwerving van octrooien. Meer in het algemeen kan over de rol van de ondernemingen ten aanzien van de economische groei worden opgemerkt, dat waar in een vrije economie het winststreven als drijfveer van de groei moet worden beschouwd, een analyse van de ontwikkeling van bepaalde ondernemingen instructief zou zijn.

Bedrijfseconomisch gezien zou een dergelijke lange termijn analyse nuttig zijn, vooral voor bepaalde basis-industrieën, die wat minder frequent dan bijv. een confectionbedrijf te maken hebben met wisselingen in de preferenties van hun afnemers, zodat zij beter in staat zijn tot het maken van extrapolaties voor de toekomst.

De ondernemingen zouden er van doordrongen moeten zijn, dat zij het zijn, die de macro-economische groeivoet grotendeels bepalen. Investerings van bijv. de metaalindustrie die leiden tot de ontwikkeling van hoog gekwalificeerde chemische apparatuur, bevorderen het groeitempo van de chemische industrie en daarmee van haar eigen afzet. Het is voor de ondernemingsleiding van groot belang, dat zij zo goed mogelijk is geïnformeerd over de voor de expansie relevante aanbod- en vraagfactoren, d.w.z. enerzijds over de ontwikkeling in eigen bedrijf van de relatie tussen diverse categorieën investeringen en de produktie per man over een ruime periode, en anderzijds over de voor de groei belangrijke ontwikkelingen buiten de onderneming, van de techniek, de sociale verhoudingen, het onderwijs, de preferenties, de groei van andere industrieën, de buitenlandse economische groei, lonen en prijzen, de overheidsactiviteiten. Aan de hand van gegevens hierover zouden prognoses kunnen worden gemaakt, die een leidraad bij de investeringsbeslissingen zouden moeten vormen.

⁵⁾ Vgl. het hierover opgemerkte in de 8ste Industrialisatienota (Hoofdstuk II, par. 2).

C. De vakbeweging.

Dat de technische vooruitgang en daarmee de groei-voet niet louter autonoom bepaald is, betekent, dat een met redelijke macht beklede, deskundige vakbeweging een reële macro-economische functie vervult. Vanuit het oop-punt van economische groei bestaat deze functie erin, te voorkomen, dat de factor arbeid te goedkoop wordt. Een toestand van goedkope arbeid zal er immers toe leiden, dat de ondernemers bij hun investeringsbeslissingen te veel uitgaan van arbeidsintensieve technieken. Het verwezen-lijken dier plannen zal ertoe kunnen leiden dat een grote krapte op de arbeidsmarkt ontstaat, waardoor de arbeids-kosten juist tot ongezonde hoogten worden opgejaagd, zonder dat een snelle correctie van deze toestand mogelijk is.

Verkiezlijker is een situatie, waarin een niet al te zeer aan afspraken gebonden vakbeweging op de juiste plaatsen een opwaartse druk op de lonen uitoefent en realiseert, zodanig, dat de ondernemers voortdurend genoodzaakt worden, door regelmatige diepte-investeringen en efficiency bevorderende maatregelen de ontwikkeling van de loon-kosten het hoofd te bieden. Bovendien draagt het op peil

houden van de prijs van de arbeid bij tot de instandhouding van een voldoende koopkrachtige vraag, welke een essen-tiële voorwaarde voor de groei is.

Anderzijds is met het bovenstaande tevens de boven-grens van deze door de vakbeweging uit te oefenen loon-druk aangegeven. De vakbeweging zal zich in haar eisen namelijk zodanig moeten beperken, dat de technische ont-wikkeling de toeneming van de arbeidskosten kan bijbenen. Op lange termijn is een uitlopen van de ontwikkeling van de reële arbeidskosten per werknemer op de P/W, I/W-lijn immers niet mogelijk. Een te sterke opwaartse loondruk leidt hetzij tot inflatie, hetzij — bij een straf prijsstabilisatie-beleid — tot gestage inkrimping der winstmarges en daar-mede tot vermindering van zowel de attractiviteit als de financieringsmogelijkheid van nieuwe investeringen, met alle gevaren van dien voor de effectieve vraag en de conti-nuïteit van de ondernemingen. Het is duidelijk, dat in verband met de vooralsnog bestaande onbepaaldheid van de relatie tussen investeringen en technische vooruitgang ook hier de grens niet exact is te trekken.

Haarlem.

E. F. LIMBURG.
W. J. WIJNBURG.

APPENDIX

De gebruikte reeksen, welke betrekking hebben op de indus-trie (excl. bouwnijverheid), zijn gebaseerd op C.B.S.-gegevens. Zij wijken weinig af van de reeksen gebezigd in de 8ste Indus-trialisatienota (zie blz. 12).

De bewerking ervan is geschied op een wijze, die in verband met het gevoerde betoog tot een zo duidelijk mogelijke adstructie kon leiden. Zo werden lineaire trends berekend ten einde de toelichting van de fundamentele groeiverschijnselen de vereiste

eenvoud te geven. Ook voor het besproken verband tussen ar-beidskosten en diepte-investeringen was het voldoende lineaire trends te berekenen. Voor doeleinden van prognostische aard zouden de reeksen op een andere manier (bijv. door berekening van exponentiële trends) bewerkt moeten worden. Vooral ten aanzien van de toeneming van de diepte-investeringen (fig. 2) springt dit in het oog.

Aan de grafieken liggen de volgende reeksen ten grondslag:

	P		I Bruto investeringen in vaste activa			
	Productie tegen constante prijzen 1949 = 100 (1)	Lineaire trend (2)	Werke-lijke prijzen × f. mln. (3)	Prijs-index Pi (4)	Prijzen 1949 trend × f. mln. (5)	Prijzen 1949 trend 1949 = 100 (6)
1949	100	100	1.030	100	1.027	100
1950	112	109	1.240	104	1.116	108
1951	116	118	1.400	117	1.204	117
1952	117	127	1.360	130	1.293	126
1953	128	136	1.420	127	1.382	134
1954	141	144	1.720	127	1.471	143
1955	151	153	2.050	131	1.559	152
1956	157	162	2.490	139	1.648	160
1957	163	171	2.540	147	1.737	169
1958	163	180	2.150	150	1.825	178
1959	178	189	2.330	148	1.914	186
1960	201	197	2.710	149	2.003	195
1961	205	206	3.100	150	2.091	204
1962	212	215	3.400	151	2.180	212

$$\Delta I = 88,7$$

	W Personeelsbezetting			L/W Arbeidskosten (lonen, sala-rissen, sociale lasten) per werk-nemer (in f.); trend (10)	I/W Investeringen per werknemer (11) = (5) : (8)
	× 1.000 (7)	trend × 1.000 (8)	trend 1949 = 100 (9)		
1949	919	919	100	2.785	1.118 = 100
1950	958	935	101,8	3.143	1.193
1951	983	951	103,5	3.502	1.266
1952	965	968	105,3	3.860	1.336
1953	983	984	107,1	4.219	1.405
1954	1.020	1.000	108,9	4.577	1.471
1955	1.047	1.016	110,6	4.935	1.534
1956	1.067	1.032	112,4	5.294	1.596
1957	1.093	1.049	114,2	5.652	1.636
1958	1.066	1.065	115,9	6.011	1.714
1959	1.067	1.081	117,7	6.369	1.771
1960	1.092	1.097	119,5	6.727	1.825
1961	1.130	1.113	121,3	7.086	1.879
1962	1.141	1.130	123	7.444	1.930 = 172

$$\Delta W = 16,2$$

$$\Delta \frac{L}{W} = 358,4$$

investeringen is arbitrair, maar voor de berekeningen van geringe invloed).

Fig. 3.

De reeksen (12) en (13) zijn door middel van de (tot een lineaire trend herleide) prijsindex (vgl. (4)) genominaliseerd:

$$(W \cdot \Delta \frac{I}{W}) P_i \quad (14),$$

$$\text{en } \Delta W (\frac{I}{W} + \Delta \frac{I}{W}) P_i \quad (15).$$

Voorts:

$$(16) \quad W \cdot \Delta \frac{L}{W} = \text{stijging integrale arbeidskosten uit hoofde van de toeneming der diepte-investeringen; vgl. kolommen (8) en (10);}$$

$$(17) \quad \Delta W (\frac{L}{W} + \Delta \frac{L}{W}) = \text{stijging integrale arbeidskosten uit hoofde van de toeneming der breedte-investeringen.}$$

Fig. 1.

Hierin zijn afgezet de reeksen (6) en (9), waarbij, gezien de geringe afwijking en ter bevordering van de overzichtelijkheid, reeks (6) tevens de productie-ontwikkeling (eigenlijk reeks (2)) aangeeft.

Fig. 2.

In kolomvorm is reeks (5) afgezet. Van jaar tot jaar is toe-gepast:

$$\Delta I = W \cdot \Delta \frac{I}{W} + \Delta W (\frac{I}{W} + \Delta \frac{I}{W}),$$

waarin:

$$(12) \quad W \cdot \Delta \frac{I}{W} = \text{toeneming van de diepte-investeringen;}$$

$$(13) \quad \Delta W (\frac{I}{W} + \Delta \frac{I}{W}) = \text{toeneming van de breedte-inves-teringen (zie kolommen (8) en (11))}$$

(het rekenen van $\Delta W \cdot \Delta \frac{I}{W}$ tot de toeneming van de breedte-

Kinderbijslag en inkomstenbelasting

In „E.-S.B.” van 1 mei 1963 heeft Dr. W. Drees Jr. gewezen op het in ons land vrijwel algemeen aanvaarde beginsel dat er voor kinderbijslag pas plaats is vanaf het derde kind. In aansluiting daarop heeft hij een lans gebroken voor de oplossing van de moeilijkheid ten aanzien van de duurzaam geworden „tijdelijke” kinderbijslag voor de eerste twee kinderen en wel door het bedrag van de bijslag constant te houden. In de verwachting dat de inkomens zullen stijgen wordt deze bijslag dan op de duur relatief van minder belang, waardoor de weg naar afschaffing die thans versperd lijkt na verloop van tijd gemakkelijker begaanbaar zal worden.

Van andere zijde is er reeds op gewezen, dat een dergelijke ontwikkeling wel mogelijk is, doch dat daaraan zeker het bezwaar kleeft, dat daarmee een lange tijd gemoeid zal zijn. Het besluit tot afschaffing zal voorts altijd een voelbare ingreep blijven, ook indien dit geen verlaging van 8 pCt. van het inkomen zoals thans voor de meeste arbeiders het geval is, doch slechts 4 of 5 pCt. van het inkomen zal bedragen.

Het komt mij voor dat er andere en betere wegen zijn die tot het beoogde doel leiden zonder dat van sociaal onaanvaardbare gevolgen sprake is.

De eerste weg is die waarbij het recht op kinderbijslag voor het eerste en tweede kind wordt gebonden aan de geboortedatum, d.w.z. dat voldaan moet zijn aan de eis dat de geboortedatum van het kind ligt vóór een nader vast te stellen datum in de toekomst. Het voordeel van deze oplossing is dat men niemand iets ontnemt. De zgn. verkregen rechten worden dan gewaarborgd. Deze oplossing heeft toch nog twee bezwaren: a. het duurt in verband met de regeling voor studerende kinderen lang voor de „overgangskinderen” zijn verdwenen; b. de voor de compensatie geleidelijk beschikbaar komende middelen vallen in de vorm van loonsverhoging ook toe aan degenen die op grond van de overgangsregeling hun aanspraken behouden.

Deze bezwaren leiden vanzelf naar de tweede weg: de geleidelijke afschaffing. Denkbaar is een regeling waarbij bijv. de bijslag voor het eerste kind na een jaar wordt gehalveerd en een jaar daarna wordt afgeschaft, terwijl weer een jaar later de bijslag voor het tweede kind wordt gehalveerd en andermaal een jaar later wordt afgeschaft, zodat na 4 jaar de bijslag voor het eerste en tweede kind is verdwenen. Hoewel men hetzelfde ook in kleinere stappen zou kunnen bereiken door bijv. elk kwartaal een verlaging van 10 cent per dag in te voeren, moet in verband met administratieve bezwaren de verandering in jaarlijkse stappen de voorkeur hebben.

Of en in welk tempo de afschaffing zal kunnen worden bereikt hangt mede af van de compensatie welke zal kunnen worden geboden. Wie ver in de toekomst weet te zien zal zeggen dat de afschaffing zelf voor de compensatie zorgt, omdat de afschaffing een duurzame loonsverhoging van ca. 2 pCt. betekent, welke ook haar vruchten blijft afwerpen nadat de leeftijd voor het eindigen van de bijslag bereikt is. Voor degenen voor wie het uitzicht op lange termijn onvoldoende zwaar weegt — hetgeen bij vele politici het geval is — geeft een driedelige voorziening de gewenste tegemoetkoming, t.w. als volgt:

1. Aangezien de kinderbijslag thans onafhankelijk van de hoogte van het loon wordt gegeven, zou men de looncompensatie niet in een percentage doch in een vast bedrag kunnen geven, waardoor de compensatie voor de laagste lonen 3 à 4 pCt. zou kunnen bedragen in plaats van de gemiddelde 2 à 2½ pCt.

2. De progressie in de loon- en inkomstenbelasting leidt tot een meer dan evenredige stijging van de belastingontvangsten bij toeneming van het nationaal inkomen. Bij de periodieke tariefaanpassing ter voorkoming van een stijgende belastingdruk zouden de beschikbare middelen in de eerste plaats kunnen worden aangewend ten behoeve van de belastingplichtigen met kinderaftrek. Op deze wijze ondervangt men tevens het ook door Dr. Drees Jr.

(vervolg van blz. 844)

Dan is: (14) + (16) = de toeneming van de kapitaal- en arbeidskosten, samenhangend met de groei der diepte-investeringen = (18);

(15) + (17) = de toeneming van de kapitaal- en arbeidskosten, samenhangend met de groei der breedte-investeringen = (19);

(18) en (19) moeten nu worden betrokken op de aan elke investeringscategorie toe te rekenen eenheden meer-produkt; omdat het betoog slechts betrekking heeft op verhoudingen, kan als rekeneenheid voor de jaarlijkse toeneming der produktie tegen constante prijzen ΔI worden aangenomen (want $\frac{\Delta I}{I}$ ten naaste bij $= \frac{\Delta P}{P}$).

Derhalve vindt men de marginale diepte- en breedte-investeringskosten als omschreven in par. 4 door:

$$(18) : (12) = D$$

$$\text{en } (19) : (13) = B,$$

welke beide reeksen, gelineariseerd, zijn weergegeven in figuur 3.

Op te merken is nog, dat het ons statistisch te hachelijk leek om een arbeidskostenreeks op reële basis op te stellen, zodat voor figuur 3 de nominale basis is gekozen.

De prijsreeks voor investeringsgoederen (4) loopt echter vrijwel gelijk op met de B, D-reeksen van figuur 3. Het vermoeden rijst, dat bij constant prijsniveau de B, D-lijnen zouden samen vallen met de x-as.

Dit kan ook als volgt theoretisch worden benaderd: wanneer er sprake zou zijn van gelijkblijvende prijzen over de onderzochte periode, dan zouden de marginale diepte- en breedte-investeringskosten worden gevonden uit:

$$D = \frac{W \cdot \frac{\Delta I}{W} + W \cdot \frac{\Delta L}{W}}{W \cdot \frac{\Delta I}{W}} = 1 + \frac{\Delta L}{\Delta I} \cdot \frac{L}{I};$$

$$B = \frac{\Delta W \cdot \frac{I}{W} + \Delta W \cdot \frac{L}{W}}{\Delta W \cdot \frac{I}{W}} = 1 + \frac{L}{I}.$$

Bij evenwichtige groei zouden D en B dan constant zijn. Voor de zichtbaarmaking van het verband tussen B en D voldoet echter de nominale benadering.

genoemde bezwaar dat een algemene looncompensatie voor een belangrijk deel ten goede komt aan ongehuwden en gehuwden zonder kinderen.

3. Van de onder 2 genoemde maatregel profiteren niet of slechts in geringe mate de grote gezinnen met 5 of meer kinderen. Dit is te ernstiger daar in deze gezinnen het welvaartspeil toch al belangrijk lager ligt dan in gezinnen met 1 of 2 kinderen. De oplossing voor de grote gezinnen kan gezocht worden in een verhoging van de kinderbijslag vanaf het derde kind. Het meest praktisch is, het bedrag dat bij afschaffing van de bijslag voor het eerste en tweede kind wegvalt, te verdelen over het 3e t/m 10e kind. Dit betekent dat de afschaffing van de bijslag voor het eerste en tweede kind leidt tot een compensatie van

- 1/8 deel in een gezin met 3 kinderen
- 2/8 deel in een gezin met 4 kinderen
- 3/8 deel in een gezin met 5 kinderen enz.

tot 8/8 deel in een gezin met 10 kinderen.

Tegenover de geringere betekenis van de fiscale compensatie staat dan de toenemende compensatie door verhoging van de kinderbijslag vanaf het derde kind.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof deze compensatie een groot deel van de ruimte voor loonsverhoging welke als eerste voorziening is genoemd, wegneemt. Dit is echter niet het geval. De verklaring hiervoor ligt bij de omstandigheid dat gezinnen met 3 en meer kinderen minder voorkomen dan gezinnen met 1 of 2 kinderen. Daar voorts voor de gezinnen met 3 kinderen de voorgestelde compensatie begint met slechts 1/8 deel en de grotere compensatie in een naar verhouding aanzienlijk lagere frequentie voorkomt, taxeer ik dat van de ruimte voor loonsverhoging ongeveer een tiende deel wordt benut, d.w.z. ca. 0,2 pCt. van de loonsom, hetgeen als premieverhoging voor de algemene kinderbijslag zou moeten worden opgebracht.

De combinatie van de onder 2 en 3 genoemde maatregelen waarborgt dat praktisch geen schade wordt toegebracht aan de gezinnen met kinderen.

Uit het vorenstaande blijkt dat een sociaal verantwoorde methode van afschaffing van de kinderbijslag voor het eerste en tweede kind bereikbaar is door gebruik te maken van de mogelijkheid die de periodieke herziening van het tarief der loon- en inkomstenbelasting biedt. De betekenis daarvan is ruim voldoende om de afschaffing van de bijslag voor het eerste en tweede kind niet in vier-jaar doch in twee stappen te doen geschieden, bijv. door per 1 januari 1965 de bijslag voor het eerste kind en per 1 januari 1967 de bijslag voor het tweede kind te laten vervallen.

Op beide data dienen dan de volgende maatregelen te worden genomen:

1. een loonsverhoging van f. 1,80 per week (4 cent per

uur) voor degenen die in aanmerking komen voor huurcompensatie bij huurverhogingsmaatregelen;

2. verhoging van de kinderbijslag vanaf het derde kind met 10 cent per dag;

3. verlaging van de loonbelasting met f. 1 per kind per week.

Voor de eerste herzieningsdatum ontstaat dan het volgende beeld (per week):

aantal kinderen	kinderbijslag		minder	looncompensatie	saldo		maximale belastingcompensatie
	1-1-'63	1-1-'65			minder	meer	
1	f. 4,98	f. —	f. 4,98	f. 1,80	f. 3,18		f. 1
2	10,38	5,40	4,98	1,80	3,18		2
3	15,78	11,40	4,38	1,80	2,58		3
4	23,16	19,38	3,78	1,80	1,98		4
5	30,54	27,36	3,18	1,80	1,38		5
6	38,82	36,24	2,58	1,80	0,78		6
7	47,10	45,12	1,98	1,80	0,18		7
8	55,38	54,—	1,38	1,80		f. 0,42	8
9	63,66	62,08	0,78	1,80		1,02	9
10	71,94	71,76	0,18	1,80		1,62	10

Het in dit overzicht opgenomen „saldo” is een bruto saldo. De netto vermindering zal afhankelijk van de hoogte van het loon in de meeste gevallen bij aftrek voor 1 of 2 kinderen ca. f. 2,70 bedragen. Na de belastingcompensatie resteert dan bij 1 kind een maximaal nadelig saldo van ca. f. 1,70 en bij 2 kinderen van f. 0,70 per week. Bij 3 kinderen lijkt de belastingcompensatie tot een overschot te leiden. Dit is slechts bij een inkomen boven ca. f. 5.900 het geval, zijnde het inkomen waarbij f. 2,58 per week aan belasting is verschuldigd. Beneden dit inkomen blijft er dus een kleine ondercompensatie mogelijk. Bij 4 of meer kinderen valt in verreweg het grootste aantal gevallen de belastingcompensatie weg, omdat het huidige tarief in die gevallen weinig of geen belasting betekent. In het zeer beperkte aantal gevallen waarin de maximale belastingcompensatie wel een voordeel oplevert, is dit overigens volledig op zijn plaats, zoals ik vroeger heb aangetoond ¹⁾.

Uit budgettaire overwegingen levert de voorgestelde wijze van besteding van de fiscale ruimte geen bezwaren op, daar deze ruimte vermoedelijk aanzienlijk groter zal zijn dan hetgeen voor compensatie nodig is.

Bij de tweede herziening ontstaat een beeld dat weinig afwijkt van hetgeen hierboven is weergegeven.

Het vorenstaande toont aan, dat het mogelijk is zonder grote praktische moeilijkheden op een verantwoorde wijze te komen tot een toestand die in beginsel in brede kring als principieel juist wordt erkend: kinderbijslag slechts voor gezinnen met 3 of meer kinderen.

Utrecht.

C. P. A. BAKKER.

¹⁾ Zie: „De invloed van het kindertal op het tarief van de inkomstenbelasting” in „E.-S.B.” van 2 mei 1962.

Oudedag en oudedagszorg: verschuivende perspectieven

Het is een bekend feit, dat de gemiddelde levensduur van de mens in de laatste vijftig jaar en in het bijzonder in ons land aanzienlijk is gestegen en ook dat een belangrijke toeneming valt te constateren in de verhouding van het aantal personen van 65 jaar en ouder tot de totale bevolking. Bedroeg dit percentage in 1920 nog 5,9, dit was in 1930: 6,2; in 1940: 7; in 1950: 7,8 en in 1960 reeds 9,1. Wanneer wij bij deze vergelijking de jeugdigen van 0 t/m

19 jaar uitschakelen en de verhouding vaststellen van het aantal personen van 65 jaar en ouder tot de zgn. beroepsbevolking, dan vinden wij aanzienlijk hogere percentages, nl. voor 1920: 11,4; voor 1930: 11,5; voor 1940: 12,6; voor 1950: 14,3 en voor 1960 reeds 17,1. Deze stijgende tendens is nog niet ten einde en wij zullen althans tot ca. 1980 nog met een verdere stijging worden geconfronteerd.

Het is duidelijk, dat met de verlenging van de oudedag en met de toeneming van het contingent ouderen, het vraagstuk van de oudedagszorg ook uit financieel oogpunt ons voor nieuwe problemen plaatst.

1. Zo valt een verschuiving waar te nemen bij de zorgdraging: van individu en familie, van kerk en gemeente, is het accent bij deze zorgdraging voor een steeds belangrijker deel komen te vallen op de werkgever, de bedrijfs-groepen en de staat. Dit houdt in een verschuiving van zelfvoorziening en aanvulling via *charitas* en sociale bijstand naar een recht, dat gebaseerd is op onze deelneming in ondernemings-, bedrijfsgroep- en staatsverband. Wij kunnen deze ontwikkeling betreuren of toejuichen: zij is een feit. Het gaat hierbij om de verschuiving van de verantwoordelijkheid bij de zorgdraging, die nog niet een duidelijke, uiteindelijke taakverdeling en -begrenzing heeft gevonden.

2. Economisch doet zich de laatste ontwikkeling der onder 1 geschetste verschuiving aan ons voor in de vorm van verlegging van het accent van kapitaaldekking naar omslagstelsel. Ook hier is het juiste en optimale evenwicht nog niet gevonden. Met name zal gewaakt dienen te worden tegen overspanning in de richting van een te zware belasting van toekomstig (onzeker) maatschappelijk inkomen, zulks ten koste van de noodzakelijke kapitaalvorming en dus van de toekomstige werkgelegenheid en van een monetair beleid gericht op een zekere waarde-*vastheid*.

3. Ook in ons eigen leven treedt een perspectivische verschuiving op van de oudedag. Heeft in ons land een 0-jarige volgens de „Sterftetafel Gehele Bevolking Mannen” 1951-55 een gemiddelde levensverwachting van 70,9 jaar, voor een 25-jarige ligt deze op 74 jaar, voor een 35-jarige op 74,5 jaar, voor een 45-jarige op 75,2 jaar, voor een 55-jarige op 76,6 jaar en voor een 65-jarige op 79,1 jaar. Hieruit blijkt dat, naarmate wij ouder worden, onze levenshorizon steeds verder naar achter verschuift en mogelijk straks nog weer verder blijkt te liggen dan op grond van cijfers uit het verleden kon worden berekend.

4. Er vindt met ons ouder worden echter nog een andere verschuiving plaats, nl. in ons levenspatroon en onze economische doelstellingen, waardoor onze prioriteitsbeoordeling een adequate wijziging ondergaat. Deze wijziging gaat zich meestal pas tussen ons 40ste en 50ste levensjaar manifesteren en wordt voorafgegaan door de bewustwording van de nadering van de oudedag, wanneer de eerste ouderdomsverschijnselen zich aankondigen en als zodanig worden onderkend: het grijs worden of uitvallen der haren, het toenemen van vermoeidheid en de rijping van onze inzichten.

Volgens de gegevens van het C.B.S. over 1960 behoort op een totaal onzer beroepsbevolking (20 t/m 64 jaar) van rond 3 mln. mannen een minderheid van rond 1,1 mln. tot de leeftijdsgroep van 45 t/m 64 jaar, dus tegenover een meerderheid van rond 1,9 mln. jongeren. Deze jongeren zijn, mede in verband met de in die jaren

stijgende gezinsbehoeften en het verlangen naar verbetering hunner welstand, van nature geneigd een directe loonsverhoging en statusverbetering te prefereren boven verbetering van hun oudedagsverzorging. Dit betekent tevens, dat, ook uit overwegingen van organisatorische aard, bij de werknemersorganisaties (en in het bijzonder bij de groeperingen van lagere werknemers met lager inkomenspeil) de drang naar directe loons- en statusverbetering sterker tot gelding komt dan die naar verbetering van de oudedagszorg.

Ook in het politieke vlak spelen deze factoren een belangrijke rol: winstdelings- en bezitsvormingsprogramma's, die *geén rekening houden met verschillen in leeftijd en duur der dienstbetrekking*, hebben op jongeren een grotere aantrekkingskracht dan op ouderen, die meer waarde zullen toekennen aan verbetering van hun pensioen. Wat hierbij niet vergeten mag worden is, dat in een tijd van stijgende welvaart de vraag van de prioriteit van het een boven het ander minder nadrukkelijk naar voren komt dan in tijden, waarin alleen het een of het ander aan bod kan komen. Dat er ook een tijd kan aanbreken, dat van verbeteringen helemaal geen sprake meer zou kunnen zijn, wordt dan des te gereede vergeten. Zo blijft ook en misschien *juist* in de periode van stijgende welvaart de oudedagszorg een probleem inhouden, hetwelk wij niet oplossen door deze zorg af te wentelen op de toekomst.

Wanneer wij de oudedagszorg beschouwen vanuit de gezichtshoek der jongeren, dan is het begrijpelijk dat voor hen een verantwoorde prioriteitsbeoordeling schuilgaat achter de nevelen ener toekomst „waarin nog van alles kan gebeuren”. Dit „van alles” slaat dan o.m. op de onzekerheid van de waarde-*vastheid* en op de ongewisheid van eigen levensduur. De oude zegswijze: „Wie dan leeft, wie dan zorgt” die op haar plaats is voor zorgen die men zich *niet* hoeft te maken, doet dan het heden prevaleren boven de toekomst en doet de problemen van de toekomst minder zwaar wegen door een optimistisch vertrouwen in een aanhouden en verdere stijging van de welvaart, in de vooruitgang der techniek en ook van de sociale techniek alsmede in de almacht van de staat, d.w.z. van de meerderheid in die staat. Tegenover de fundamentele onzekerheid van alle leven en elke toekomst wordt dan geruststelling gezocht bij wettelijke toezeggingen omtrent waarde-*vastheid*, hoewel ook hierin dezelfde fundamentele onzekerheden schuilgaan.

Welvaart nu zonder welvaart straks mag o.i. niet de naam welvaart dragen. Bouwen voor de toekomst eist het leggen van fundamenten. Bouwen op de toekomst zonder het fundament van ontzegging in het heden, voegt aan de toekomst een extra element van onzekerheid toe. De rekening wordt t.z.t. aan de ouderen, d.w.z. de jongeren van nu, gepresenteerd. Het treffen van voorzieningen en het tijdig vaststellen van prioriteiten behoort te geschieden in de tijd dat deze voorzieningen nog te treffen zijn en niet te worden verschoven naar een onzekere toekomst, wanneer wijziging in de welvaart de feitelijke mogelijkheid tot het treffen van voorzieningen in ongunstige zin zou kunnen beïnvloeden. De maatschappelijke en politieke strijd om de verdeling van de welvaart nu, mag de eis ener redelijke verdeling van de welvaart in de tijd, in onze actieve en post-actieve periode niet in de weg staan. Kennen wij aan deze eis de haar toekomende prioriteit toe, dan treden andere, om politieke redenen naar voren geschoven prioriteiten op de achtergrond.

's-Gravenhage.

LOD. S. BEUTH.

Blijf bij - lees E.-S.B.!

De Nederlandse zuivelindustrie

In „E.-S.B.” van 19 en 26 juni jl. is een tweetal artikelen opgenomen van de heer J. Noordam, een vooraanstaand exponent van de zuivelindustrie in ons land. Het eerste is getiteld: „De historische groei van de verhoudingen tussen de coöperatieve en particuliere bedrijfsvorm in de zuivelindustrie” en het tweede: „De organisatie van de Nederlandse zuivelindustrie en de Europese integratie”. Twee verschillende onderwerpen dus, die echter kennelijk geacht moeten worden samen één geheel te vormen.

De kritische en op dit terrein enigermate deskundige lezer valt het moeilijk een bevredigend antwoord te geven op de vraag wat de strekking is van de beschouwingen, die de heer Noordam onder de aandacht van de lezers van „E.-S.B.” meende te moeten brengen. Blijkbaar heeft hij een pleidooi willen leveren voor een meer intensieve samenwerking tussen de beide groepen ondernemingen, de coöperatieve en de niet-coöperatieve, die samen een van de belangrijkste takken van industriële bedrijvigheid in ons land vormen. Maar dan moet worden geconstateerd dat de motivering van de schrijver eensdeels van een veel te algemene aard is en dat anderdeels vele van zijn opmerkingen niet ter zake doen.

Nu zouden wij ons, op grond van het bovenstaande, zeker ertoe hebben bepaald de beschouwingen van de heer Noordam, zij het ook met enige verwondering, voor kennisgeving aan te nemen, ware het niet dat enkele kritische en aanvullende opmerkingen onzerzijds nuttig kunnen zijn met het oog op de indruk, die beide artikelen — vooral het eerste — ongetwijfeld op de minder deskundige lezer zullen hebben gemaakt. Op verschillende plaatsen namelijk is de schrijver onjuist en tendentius. Wij beperken ons tot het signaleren van enkele voorbeelden.

In zijn eerste artikel wordt gememoreerd dat de eerste zuivelfabrieken in ons land niet-coöperatieve ondernemingen waren en dat spoedig werd overgegaan tot het oprichten van coöperaties. Daarna wordt ingegaan op de oorzaken van een en ander. Daarbij geeft de schrijver als zijn mening te kennen dat verplaatsing van het melkverwerkingsproces van de boerderij naar de fabriek een gevolg zou zijn geweest van „bittere economische noodzaak”. „De Nederlandse boer moest aanzien, hoe zijn producten van jaar tot jaar een lagere prijs behaalden, zorg en toewijding ten spijt”. De totstandkoming van de eerste niet-coöperatieve zuivelfabrieken zou dan ook moeten worden beschouwd als uiting van „een poging van agrarische ondernemers om mee te helpen de impasse te doorbreken”; al haast hij zich daaraan toe te voegen: „Begrijp mij goed: er is geen sprake van dat filantropische motieven ten grondslag lagen aan de totstandkoming van deze bedrijven. Integendeel,.....”.

Terecht wordt daarna, als gepoogd wordt onder het hoofdje „Heeft het particulier initiatief gefaald?” een verklaring te geven van de oprichting van coöperatieve zuivelfabrieken, opgemerkt dat „de opkomst van de coöperatie een volkomen logische oorzaak heeft”. De uitwerking van deze gedachte evenwel is bepaald teleurstellend. De schrijver begint namelijk het feit te memoreren dat de bereiding van boter en kaas voordien steeds op de boerderij zelf had plaats gevonden en vervolgt: „Al mocht het dan economisch gezien niet meer mogelijk zijn om de verwerking van melk op de boerderij te handhaven, dan ligt het toch wel voor

de hand dat de boer, waar mogelijk, betrokken wilde blijven bij deze verwerking en dat hij op deze grond een poging in gezamenlijk verband zou prefereren boven het afstaan van zijn melk als grondstof met uitsluiting van zijn verdere bemoeienis”.

Dit verlangen evenwel is zonder meer niet overtuigend. Ter adstructie van deze stelling zou namelijk erop kunnen worden gewezen dat melk een bederfelijk produkt is dat destijds slechts over kleine afstanden kon worden vervoerd, hetgeen de positie van de producent jegens de fabrikant sterk verzwakt. En hieraan zou kunnen worden toegevoegd dat deze situatie noodgedwongen ertoe moest leiden en daartoe heeft geleid dat alom coöperatieve zuivelfabrieken zijn opgericht. De markt voor de grondstof voor de zuivelindustrie had vooral destijds het karakter van een conglomeraat van een groot aantal deelmarkten.

Hierop vestigt de schrijver niet de aandacht, hetgeen des te opvallender is omdat hij uitvoerig ingaat op andere omstandigheden en oorzaken. Deze aanvullingen nemen wij in haar geheel over. „De wet op de coöperatieve vereniging van 1876”, aldus lezen wij onmiddellijk na de hierboven aangehaalde passage, „stelde hem hiertoe in staat. De eenvoud van organisatievorm, de regeling van de aansprakelijkheid en het milde fiscale klimaat dat in deze wet besloten lag, effenden de weg die moest leiden tot mobilisatie van alle krachten, welke in de landbouw zelf aanwezig waren. De instelling van de Boerenleenbank en de Raiffeisenbank opende ongekende mogelijkheden in het financieringsvlak. Ook de overheid was de coöperatieve industrie welgezind omdat hierin een middel werd gezien om de agrarische stand door middel van zelfwerkzaamheid zoveel mogelijk te versterken”.

Wij aarzelen niet deze visie op het onderhavige vraagstuk apert onjuist te noemen. In de eerste plaats wordt de betekenis van de Coöperatiewet ter zake van het ontstaan en vooral van de ontwikkeling van de coöperatieve ondernemingsvorm op deze wijze enorm overschat. Voorts is het ontoelaatbaar in dit verband een beroep te doen op de wettelijke regeling van de aansprakelijkheid van leden tegen hun coöperaties; vrijwel algemeen immers werd de onbeperkte aansprakelijkheid aanvaard. Bovendien is het in strijd met de realiteit dat „het milde fiscale klimaat dat in de coöperatiewet besloten zou liggen” als een oorzaak van het ontstaan van de coöperatieve zuivelindustrie zou kunnen worden beschouwd. Ook dient stelling te worden genomen tegen de suggestie als zou de financiering van de eerste coöperatieve zuivelfabrieken geen probleem zijn geweest. En tenslotte is het ook ongemotiveerd in dit verband de indruk te vestigen alsof de opkomst van de coöperatieve zuivelindustrie ten dele aan een welwillende houding van de overheid zou kunnen worden toegeschreven.

„De opkomst van de coöperatieve bedrijfsvorm”, aldus stelt de schrijver dan met nadruk, „moest remmend werken op de ontwikkeling van de particuliere onderneming”. Dat kan uiteraard niet worden ontkend. Maar wel is het nodig een kleine aanvulling te geven op een uitlating, die even verder in dit verband wordt gedaan, namelijk: „Desondanks handhaafde de particuliere industrie zich op merkwaardige wijze, in ieder geval tot de tweede wereldoorlog”. Toegegeven kan worden dat de niet-coöperatieve industrie zich in zoverre heeft gehandhaafd dat zij niet in de concurrentiestrijd met de coöperatie ten onder is gegaan. Maar de bewering dat de niet-coöperatieve industrie zich althans tot aan de tweede wereldoorlog op een merkwaardige wijze zou hebben gehandhaafd, komt in een

West-Berlijners eten twee ton Nederlandse kaas

„Kaas uit Holland” - reclame deed het

Van de buitenlandse kaassoorten is de Nederlandse nog altijd het meest in trek. Dit bevestigden ons verkoopsters in enkele grote warenhuizen en zelfbedieningswinkels van West-Berlijn. In de laatste tijd is de verkoop zelfs toegenomen. Het publiek vraagt echter nooit naar Nederlandse kaas. Het wenst Edammer, wat voor de meesten dezelfde betekenis bezit als „Holland”. Toch is deze opvatting zeer misleidend, daar er in de winkels ook veel namaak-Edammer wordt aangeboden, die in Denemarken of West-Duitsland wordt vervaardigd. Op de verpakking staat dit weliswaar aangegeven, maar velen letten daar niet op. Zo gaat de huisvrouw vaak met Edammer naar huis, waarin geen druppel Nederlandse melk is verwerkt. Dit doet vanzelfsprekend afbreuk aan de afzetmogelijkheden van het Nederlandse produkt.

Via de televisie wordt nu reeds geruime tijd reclame gemaakt voor de Nederlandse zuivel. Er zijn in West-Berlijn ruim 300.000 bezitters van een televisietoestel. Dit betekent, dat ongeveer twee derde van de bevolking enkele keren per week naar een reclame-uitzending kijkt, die waarschijnlijk juist vanwege de concurrentie van de namaak-Edammer steeds met de leuze eindigt: „Kaas, ja! Maar dan kaas uit Holland!”. Dit heeft de verkoop gestimuleerd. Bijna de helft van de buitenlandse kaas, die de West-Berlijners consumeren, komt uit ons land. Voor degenen, die het nauwkeurig willen weten, zij vermeld, dat West-Berlijn in het afgelopen jaar 453.958 kg kaas importeerde. Het Nederlandse aandeel woog 199.703 kg, terwijl onze grootste concurrent, Denemarken, het tot 120.653 kg bracht.

Nederland staat op de kaasmarkt van West-Berlijn dus aan de top. Desondanks is deze leiderspositie niet bevredigend. Volgens deskundigen alhier kan jaarlijks op de West-Berlijnse markt ongeveer 2½ mln. kg buitenlandse kaas worden verkocht. In 1957 was dit ook inderdaad het geval en in het jaar daarop bedroeg de afzet zelfs bijna 3 mln. kg. Het Nederlandse aandeel was echter slechts gering. De Denen namen van deze hoeveelheid namelijk niet minder dan bijna 2½ mln. kg voor hun rekening. Hieruit blijkt wel heel duidelijk, welke klappen de nagemaakte Edammer de echte Edammer toedient.

Intussen is er op de West-Berlijnse kaasmarkt heel wat gedrang ontstaan. Kaas wordt momenteel uit elf

verschillende landen geïmporteerd. Frankrijk heeft een grootscheepse reclamecampagne opgezet om zijn kaasexport te vergroten. Huis aan huis werden prachtige folders verdeeld, waarin de voortreffelijke kwaliteit van de Franse kaassoorten wordt aangeprezen. De verkoop steeg met 31.000 kg. Nu staat Frankrijk op de vierde plaats achter Joegoslavië. Dit land verscheen in het afgelopen jaar voor de eerste keer op de West-Berlijnse markt. Het verkocht 36.000 kg kaas, geen slecht resultaat voor een land, wiens kaassoorten weinig bekendheid genieten.

Een nieuwe concurrent uit dezelfde streek is Bulgarije geworden. Vijf jaar lang probeerden de Bulgaren tevergeefs de West-Berlijners voor hun kaas te winnen. De omzet schommelde steeds rond de 3.000 kg. Maar nu hebben zij voor de eerste keer een exportcijfer van 22.000 kg bereikt. Deze stijging is hoofdzakelijk aan de omstandigheid te danken, dat zich in West-Berlijn enkele importeurs vestigden, die uitsluitend Bulgaarse produkten verkopen. Amerikaanse, Noorse en Nieuw-Zeelandse kaas heeft de harten van de West-Berlijners niet kunnen veroveren. Ze kwam toch al niet in grote hoeveelheden op tafel, maar nu is ze er vrijwel helemaal verdwenen.

Zgn. Tilsiter kaas schijnt het best aan de smaak van de West-Berlijners te beantwoorden. Deze wordt tenminste het meest verkocht. Het is een vrij pittige kaas, die in Oost-Pruisen thuis hoort. Het is daarom jammer, dat er niet meer Goudse kaassoorten op de markt komen. Daar zijn ook pittige kwaliteiten onder en zo romig als de Goudse is de Tilsiter bij lange niet. In dit opzicht wordt de Nederlandse kaas niet eens door de Deense geëvenaard. Maar de Denen zijn blijkbaar minder conservatief. Wordt Tilsiter gevraagd, dan maken ze Tilsiter. Bovendien voeren zij een zeer intensieve reclame. Zij verdelen lijvige en aantrekkelijke folders over hun produkten, terwijl de huisvrouwen in bijna elke winkel een papieren boodschappentas met de Deense nationale kleuren erop in handen wordt gedrukt. Al deze roodwitte boodschappentassen met het opschrift „Danmark” doen het waarschijnlijk beter dan de nu en dan optredende melkmeisjes in Nederlandse klederdracht, hoe verdienstelijk hun werk voor het Nederlandse produkt overigens ook is.

Berlijn.

L. J. M. VAN DEN BERK.

merkwaardig licht te staan als in aanmerking wordt genomen dat de coöperatieve zuivelindustrie zich geleidelijk krachtig heeft ontwikkeld en dat in 1939 ten naaste bij driekwart van alle in ons land tot zuivelprodukten verwerkte melk aan coöperatieve zuivelfabrieken werd geleverd.

Het bovenstaande lijkt ons een voldoende motivering voor onze conclusie dat men zich slechts kan verwonderen over het weinig betrouwbare beeld dat de heer Noordam van de Nederlandse zuivelindustrie heeft gepresenteerd. Wat tenslotte de strekking van zijn beschouwingen, zijn

pleidooi dus voor een intensivering van de samenwerking tussen de coöperatieve en de niet-coöperatieve ondernemingen op dit gebied, betreft, beperken wij ons eveneens tot enkele kanttekeningen.

Ook wij zijn de opvatting toegedaan dat een grotere mate van samenwerking in het belang van alle daarbij betrokkenen zou kunnen zijn. Nu is het de heer Noordam beter dan wie ook bekend dat de samenwerking waartoe men in feite reeds is gekomen, veel omvangrijker is dan uit zijn beschouwingen kan worden afgeleid. Afgezien van talloze meer individuele en incidentele gevallen denken wij

hierbij vooral aan het wetenschappelijk onderzoek op technisch gebied, met name dus aan het N.I.Z.O. te Ede, aan de collectieve reclame die gericht is op een vergroting van de vraag naar melk- en zuivelproducten, dus aan het Zuivel-Bureau en ook aan de samenwerking in het kader van het Produktschap voor Zuivel. Wij zijn bepaald niet enthousiast over het door dit Produktschap gevoerde beleid, maar hebben toch met verwondering kennis genomen van de uitlating dat geconstateerd mag worden „dat van de zelfwerkzaamheid van de P.B.O.-organen bijzonder weinig terecht is gekomen”. Wil de heer Noordam hiermee suggereren dat het door het Produktschap voor Zuivel gevoerde zuivelbeleid door de Minister van Landbouw aan het bestuur van dit Produktschap is opgedrongen?

Hoe dit ook zij — op alle mogelijke plaatsen wordt de lezer van deze serie artikelen onnodig geprikkeld. Dat zulks niet bevorderlijk is voor het door de schrijver gestelde doel is duidelijk. Trouwens, de heer Noordam zou onzes inziens meer hebben bereikt indien hij zich zou hebben toegelegd op een betere motivering van zijn stelling dat een grotere mate van samenwerking een eis des tijds is en indien hij concreter zou hebben aangegeven op welke wijze deze grotere samenwerking tot uiting zou moeten komen.

's-Gravenhage.

H. J. FRIETEMA.

NASCHRIFT

Mijn dank aan de redactie van „E.-S.B.” die mij in de gelegenheid stelde enige aantekeningen te maken bij het kritisch commentaar van Prof. Frietema. De bedoeling van mijn beide stukjes was, de rol, welke de particuliere ondernemingsvorm in de zuivelindustrie door de jaren heeft gespeeld, en vandaag nog speelt, eens in het bijzonder onder de aandacht van „E.-S.B.”-lezers te brengen, en daarin tevens een pleidooi te verweven voor een nauwere samenwerking tussen de particuliere en coöperatieve onderneming. Niet alleen het oordeel van Prof. Frietema is bepalend voor het antwoord op de vraag of deze bedoeling al dan niet duidelijk uit mijn betoog blijkt, maar zijn stem weegt zwaar genoeg om met aandacht zijn opmerkingen te bestuderen.

Prof. Frietema gaat voorbij aan de opmerkingen, welke ik in mijn tweede bijdrage maakte over de recente ontwikkeling in de coöperatieve zienswijze. Dit is jammer, omdat ik, en met mij waarschijnlijk vele „E.-S.B.”-lezers, juist hierover gaarne zijn geëvalueerd oordeel hadden vernomen. Zijn kritiek richt zich echter in hoofdzaak op vermeende onjuistheden welke ik t.a.v. de wordingsgeschiedenis van de coöperatieve bedrijfsvorm zou hebben geschreven. Dat hij hierbij, in verband met de totstandkoming van de eerste particuliere vestigingen een zin van mij niet volledig citeert, waardoor m.i. de betekenis geheel verandert, vind ik weinig elegant, doch ik laat het oordeel gaarne aan de lezer over (zie „E.-S.B.” van 19 juni jl.)¹⁾.

Het „alom” verschijnen van coöperatieve vestigingen werd door mij niet speciaal vermeld, omdat, zij het in mindere mate ook alom particuliere bedrijven verschenen. Een antwoord op de vraag, waarom vele boeren principieel de coöperatieve vorm verkozen, leek meer zinvol en ik waagde een poging daartoe.

Een ernstig misverstand ontstaat waar ik in de wet op

¹⁾ Prof. Frietema citeert: „Begrijp mij goed; er is geen sprake van dat filantropische motieven ten grondslag lagen aan de totstandkoming van deze bedrijven. Integendeel (...)”. Waar hij de zin in puntjes laat verlopen stond: „(...) men zag er iets in, maar anderzijds verschenen zij toen de nood op zijn hoogst was en in de wetenschap dat het wel jaren kon duren voor het conservatisme zou worden doorbroken en er mogelijk van enig profijt sprake zou kunnen zijn”.

de Coöp. Ver. van 1876 een belangrijke stimulans zie tot de groei van de coöperatie. Prof. Frietema zegt dat hij zonder aarzeling mijn visie apert onjuist noemt. Enige aarzeling, alvorens mijn visie te veroordelen, en mij dingen te laten zeggen welke in mijn betoog nergens te vinden zijn, laat staan bedoeld waren, zou hier wellicht op zijn plaats geweest zijn.

In volgorde dus:

a. Bleek in de praktijk dat onder de wet op de C.V. van 1876 de mogelijkheid van volledige of gedeeltelijke aansprakelijkheid aanwezig was, de Coöperatiewet van 1925 breidde deze mogelijkheden uit met de uitgesloten aansprakelijkheid. Waar ik sprak over de „regeling der aansprakelijkheid” bedoelde ik, dat, in tegenstelling tot de N.V. (of coöperatieve wetgevingen in verschillende andere landen) men de vrije keuze had — zij het dat deze keuze vóór 1925 wat beperkt was — op welke wijze men deze aansprakelijkheid wilde regelen. Natuurlijk was het mij bekend dat vrijwel alle coöperaties van de eerste dag de vorm van volledige aansprakelijkheid verkozen omdat dit de weg opende tot het verkrijgen van kredieten ook indien men zelf weinig of niets bezat en dus geen, of onvoldoende, aanvangskapitaal op tafel wist te brengen. Ik verwijs hier naar de pre-adviezen vervat in „Aansprakelijkheid bij coöperatieve Verenigen”, uitgave van de Nationale Coöperatieve Raad van 1956. Aanvaarding van deze aansprakelijkheid was vaak de enige weg om van de grond te komen, en de mogelijkheid daartoe werd in de wet geboden. In de door mij genoemde pre-adviezen wordt dit laatste nadrukkelijk onderschreven. Waarom dan, was mijn zinsnede „ontoelaatbaar”?

b. Het milde fiscale klimaat werd door mij nimmer de „oorzaak” van het ontstaan van de coöperatieve zuivelindustrie genoemd of beschouwd. Ik signaleerde het als element dat tot de ontwikkeling heeft bijgedragen.

c. Waar stelde ik, dat de financiering nimmer een probleem was? Het is zelfs aan te nemen dat dit in vele gevallen moeilijk lag. De Boerenleenbank en de Raiffeisenbank hebben echter in talloze gevallen uitkomst gebracht.

Dit in antwoord op de kritiek van Prof. Frietema op mijn historische beschouwing.

Zijn verwijt, dat ik geen aandacht heb geschonken aan vormen van samenwerking tussen particuliere en coöperatieve industrie is onjuist. Ik maakte hier op drie plaatsen melding van en zou bovendien de meer specifieke opsomming van mijn geachte opponent nog belangrijk kunnen uitbreiden.

De statistische positie van de coöperatieve zuivelindustrie in 1939 is voor tal van interpretaties vatbaar, temeer daar in de betreffende publikaties de consumptie, melkvoorziening buiten beschouwing blijft en de teruglevering aan de boerderij als regel als verwerkte melk wordt gerekend. Niettemin, wanneer de particuliere industrie in dat jaar nog ongeveer een kwart van alle Nederlandse melk tot producten verwerkte, dan mag met recht gezegd worden dat zij zich gehandhaafd had. Ik ben mij er niet van bewust gesteld te hebben dat de particuliere industrie groter in omvang was dan de coöperatieve.

En tenslotte: wat de P.B.O.-ontwikkeling betreft ben ik niet zo zeer van oordeel dat het beleid van het Produktschap door de Minister van Landbouw aan het bestuur is opgedrongen, maar wel dat door de Minister van Landbouw en de Minister van Economische Zaken bij herhaling op zodanige wijze is ingegrepen in dit beleid dat daardoor aan de zelfwerkzaamheid afbreuk werd gedaan.

Rotterdam.

J. NOORDAM Jr.

De industriële expansie 1948-1962

Het verstrijken van de derde industrialisatieperiode (medio 1957-medio 1962) was een aanleiding voor de Minister van Economische Zaken voor het doen publiceren van een achtste nota¹⁾, waarin een overzicht wordt gegeven van de ontwikkeling gedurende deze derde periode én van die gedurende de twee voorafgaande perioden, resp. die van 1948-medio 1952 en medio 1952-medio 1957. Het eerste hoofdstuk behandelt, na een algemene karakteristiek van de verslagperiode, het beloop van de industriële investeringen, werkgelegenheid, produktie en uitvoer. Hiervan wordt in het onderstaande een samenvatting gegeven. Het tweede hoofdstuk heeft als onderwerp enkele belangrijke kwalitatieve aspecten van de industrialisatie (de industriële structuur, het toegepaste natuurwetenschappelijke spuurwerk, de ontwikkeling van het technisch onderwijs). De andere hoofdstukken betreffen de „economische groei” (de toekomstige industriële ontwikkeling in het kader van de nationale economische groei) en „het regionale industrialisatiebeleid” (de ontwikkeling van het beleid, de spreiding van de industriële werkgelegenheid sinds 1950 en de toekomstige regionale ontwikkeling).

De jaren 1948-1962 in hoofdlijnen.

De bewindsman constateert dat zich in de ruim 14 jaren van de drie industrialisatieperioden een industriële expansie plaatsvond, die niemand in 1948 zou hebben durven voorspellen. In de jaren rond 1948 werd het economisch leven nog overschaduwed door de gevolgen van de laatste wereldoorlog. De produktie-omvang schoot toen tekort voor de bevrediging van de nationale behoeften en de uitvoer kon in samenhang hiermede, de invoer niet dekken. De vrij grote betalingsbalanstekorten konden slechts worden gefinancierd dank zij de Marshall-hulp. De eerste twee industrialisatienota's stonden in het teken van de vrees, dat deze tekorten van structurele aard zouden zijn en dat de grote bevolkingsgroei structurele werkloosheid tot gevolg zou hebben. De toenmalige bewindsman riep dan ook op tot consumptie-offers ten behoeve van uitbreiding der industriële investeringen.

Deze offers werden gebracht met gunstige resultaten. Tussen 1948 en 1962 was er, mede door gunstige conjuncturele omstandigheden, een vrijwel onafgebroken groei. Alleen van medio 1951 tot medio 1952 en van begin 1957 tot medio 1958 waren er stagnaties van beperkte omvang. Na de jaren van herstel van 1948 tot 1952 volgden die van een grote economische expansie. In de jaren 1948-1962 groeide de industriële produktie tot meer dan een verdubbeling. Investerings en bruto nationaal produkt, beide in volume gemeten, stegen tot ongeveer het tweevoudige. De totale uitvoer vervijfvoudigde zelfs; de industriële uitvoer steeg in een analoge mate.

De loonsom per werknemer nam toe tot meer dan het dubbele. Het reëel nationaal inkomen en de consumptie (in volume) per hoofd der bevolking stegen met resp. 60 en 33 pCt. De besparingen der gezinshuishoudingen stegen van negatief tot ruim 10 pCt. van het nationaal inkomen

¹⁾ „Achtste nota inzake de industrialisatie van Nederland”. Zie ook de beknopte behandeling „Nederlands industriële groei” in „E.-S.B.” van 17 juli 1963, blz. 667.

(in marktprijzen). Na 1952 waren er vrijwel steeds overschotten (in 1956 en 1957 waren er uitzonderingen), die soms vrij aanzienlijk waren.

De derde industrialisatieperiode.

De derde periode werd, evenals de tweede, grotendeels gekenmerkt door een uitzonderlijke, hoogconjunctuur, uitlopend op een zeer krappe arbeidsmarkt. De krachtige binnen- en buitenlandse vraag stimuleerden produktie, uitvoer en investeringen in sterke mate. De investeringen, de industriële produktie en de arbeidsproduktiviteit overtroffen dan ook de industriële taakstellingen voor deze periode.

De industriële personeelsbezetting bleef evenwel met 10 pCt. beneden de raming. Dit wijst, gezien de krappe arbeidsmarkt, op verschuivingen in de groei van de werkgelegenheid in de verschillende economische sectoren. Vooral die in de dienstensector was aanzienlijk, samenhangend met de grotere welvaart. Het samengaan van de beperkte industriële personeelstoename met een vrij grote stijging van de industriële investeringen wijst op een verschuiving van breedte- naar diepte-investeringen. De groei van de industriële produktie en van de arbeidsproduktiviteit zijn in belangrijke mate gevolgen van deze verschuiving.

Eén van de belangrijke verschillen met de tweede periode is de grotere groei van produktie, arbeidsproduktiviteit en werkgelegenheid in die periode. Oorzaken hiervan waren de grotere leegloop en arbeidsreserve in 1952 t.o.v. 1957 en de arbeidstijdverkorting in 1961. Inmiddels steeg evenwel de industriële produktie in 1962 weer met 3,8 pCt. (1961: 1,3 pCt.).

Een ander verschil was dat vóór het einde van de tweede periode een terugslag plaatsvond door bestedingsbeperking en door een teruggaande internationale conjunctuur. Daarentegen kende de derde periode geen omslag van de nationale en internationale conjunctuur, hoewel in latere fasen de groei van produktie en werkgelegenheid wel afnam. In deze periode was de terugslag van de overspannen economie op de betalingsbalans dan ook geringer; er waren zelfs voortdurende betalingsbalansoverschotten.

Een verschil was ook de grote *liquiditeitskrapte* in de tweede periode. In de derde periode was daarentegen de overspannen bouwmarkt een knelpunt voor de investeringen.

De structurele doelstellingen van het industrialisatiebeleid.

De gunstige economische expansie had een accentverschuiving in de structurele doelstellingen tot gevolg. Betalingsbalanstekorten waren reeds na 1952 geen probleem meer. Het gevaar van structurele werkloosheid werd evenwel in 1957 nog niet bezworen geacht. In deze, achtste, nota waagt de betrokken bewindsman evenwel de stelling dat de omvang van de werkloosheid en de situatie van de betalingsbalans thans veeleer door conjuncturele dan door structurele factoren wordt bepaald. In samenhang hiermede acht de bewindsman een nieuwe taakstelling voor de industrialisatie niet nodig. Centraal stelt hij het gehele economisch beleid, gericht op een bevredigende economische groei.

De ontwikkeling der industriële investeringen.

De industriële investeringen overtroffen in de derde periode de taakstelling van f. 11 mrd. met ca. 15 pCt. (f. 12,7 mrd.). Uit tabel 1 blijkt dat de stijgende lijn in 1958 werd onderbroken. Tevens valt op dat het werkgelegenheids-effect in de derde periode geringer was dan dat in de tweede. De toename van de werkgelegenheid bleef in de derde periode met 10 pCt. bij de raming achter hoewel de industriële investeringen de raming aanzienlijk overtroffen, zoals reeds werd vermeld. Hierbij speelden zowel de overspannen arbeidsmarkt als structurele factoren een rol. De verschuiving van breedte- naar diepte-investeringen, reeds voor 1957 aan de gang, zette zich in versneld tempo voort: de industriële kapitaalintensiteit nam toe.

Een oorzaak hiervan is de technische ontwikkeling naar meer arbeidsbesparende kapitaalintensieve productietechnieken, o.a. naar automatisering (vooral in de zeer expansieve chemische industrie), doch ook in de sterk kapitaalintensieve textiel-, en voedings- en genotmiddelen-industrieën.

Deze arbeidsbesparende investeringen werden bevorderd door stijgende arbeidskosten en de krapte op de arbeidsmarkt, die sinds 1955 — met een korte onderbreking rond 1958 — onze economie kenmerkten. De meer kapitaalintensieve productie bevorderde een grotere produktiviteit. De productie per arbeider overtrof met een stijging van 18 pCt. in de derde periode in ruime mate de raming van 12 pCt.

TABEL 1.
Investeringen, productie en werkgelegenheid in de industrie sinds 1948

	Investeringen (f. mrd.)		Productie a)	Werkgelegenheid × 1.000 man-jaren
	werkelijke prijzen	prijzen 1957	volume-index 1953=100	
1948	882	1.370	69	1.419
1949	1.044	1.574	78	1.475
1950	1.228	1.774	88	1.543
1951	1.411	1.808	91	1.565
1952	1.374	1.574	91	1.521
1953	1.413	1.652	100	1.574
1954	1.650	1.924	111	1.634
1955	2.019	2.291	119	1.676
1956	2.469	2.621	124	1.714
1957	2.549	2.549	127	1.729
1958	2.127	2.098	127	1.687
1959	2.295	2.289	139	1.720
1960	2.645	2.623	157	1.765
1961	3.005	2.917	159	1.805
1962	3.290	3.135	165	1.856 b)

a) Excl. bouwnijverheid. b) Raming C.P.B.

Structurele of conjuncturele overinvesteringen?

Het overschrijden van de industriële investeringen in de derde periode (ca. f. 12,7 mrd.) van de betrokken raming (f. 11 mrd.) was een aanleiding voor de bewindsman om na te gaan of dit geen „overinvestering” betekende. Allereerst behandelt hij het structurele aspect hiervan. Hierbij wijst hij erop dat de taakstelling van f. 11 mrd. het minimaal nodige betrof, uitgaande van een „nominale” conjuncturele situatie. Er was evenwel een abnormaal gunstige conjunctuur. De hiermede samenhangende krappe arbeidsmarkt was vooral de oorzaak van het niet realiseren van de structurele doelstelling van de te bezetten 140.000 nieuwe arbeidsplaatsen (deze bleven ca. 10 pCt. beneden de norm). Daarbij speelde eveneens de grote toename van de werkgelegenheid in de dienstensector een rol. Overigens ziet de bewindsman geen structureel tekort aan arbeidskrachten: de te verwachten afzwakking van de conjunctuur zal de vraag naar arbeid doen verminderen.

De erkenning dat er geen 140.000 nieuwe industriële arbeidsplaatsen behoeften te worden bezet leidt niet tot een ministerieel bevestigend antwoord op de vraag naar overinvesteringen. Hij wijst erop dat investeringen nog andere functies vervullen dan die van werkgelegenheids-schepping. Deze zijn o.m. aanpassingen aan wijzigingen van de vraag, de produktietechniek (meer kapitaalintensief) en aan het internationale economische integratieproces: nodig voor het kwalitatieve industriële niveau.

Was er dan in conjunctureel opzicht sprake van overinvesteringen? De Minister antwoordt dat in de afgelopen jaren de nationale bestedingen het totaal der middelen niet overtroffen. Dit was het gevolg van het gevoerde conjunctuurbeleid, o.m. van maatregelen tot afremming van de investeringen. Hiertoe behoorden die t.o.v. de investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving van april 1960²⁾ en het strakker reguleren van de afgifte van rijks-goedgekeuringen voor industriële bouw.

Het beperkende effect van deze maatregelen wordt geïllustreerd met het beloop van de investeringsquote, die in 1962 niet het hoge niveau van het overbestedingsjaar 1956 bereikte.

TABEL 2.

Bruto-investeringen in pCt. van het bruto-nationaal produkt (tegen marktprijzen)

	Industriële bedrijven a)	Niet-industr. bedrijven b)	Woningbouw	Overheid	Totaal
1948 ..	6,0	6,9	4,4	3,5	20,8
1949 ..	6,4	6,0	4,2	3,4	20,0
1950 ..	6,8	6,2	3,8	3,2	20,0
1951 ..	6,8	5,6	3,6	3,3	19,3
1952 ..	6,2	5,5	3,8	3,3	18,6
1953 ..	6,1	6,0	4,3	4,4	20,8
1954 ..	6,5	6,8	4,0	3,7	21,0
1955 ..	7,2	8,0	3,7	3,6	22,5
1956 ..	8,2	8,3	4,6	3,8	24,9
1957 ..	7,6	8,6	5,2	4,2	25,6
1958 ..	6,3	7,4	4,9	3,9	22,5
1959 ..	6,5	7,9	4,7	4,1	23,5
1960 ..	6,7	8,4	4,3	4,4	24,3
1961 ..	7,4	8,3	4,2	4,1	24,3
1962 ..	7,6	8,2	3,9	4,7	24,4

Procentuele verdeling van de bruto-investeringen in vaste activa van bedrijven over de verschillende sectoren

	Nijverheid a)	Verkeer en vervoer	Landbouw c)	Overige bedrijven	Exploitatie van woningen
1948-1951	39,7	18,7	7,1	10,7	23,8
1952-1956	37,5	20,7	5,6	12,9	23,3
1957-1962	35,6	22,2	4,8	14,5	22,9
1962	38,6	20,7	5,1	15,8	19,8

a) Incl. extern vervoer. b) Excl. woningbouw. c) Incl. bosbouw en visserij.

Uit de tabel blijkt eveneens dat de stijging van de gemiddelde investeringsquote in de periode 1948-1962 vooral door andere sectoren dan die van de industrie werd veroorzaakt.

Financiering.

De na-oorlogse industriële expansie werd niet belemmerd door financiële knelpunten. De vrees, in het begin van de jaren vijftig, van onvoldoende mogelijkheden van interne financiering wegens een te lage winstvoet en van onvoldoende aanbod van risicodragend kapitaal werd niet door de werkelijkheid bevestigd. De gunstige conjunctuur en de

²⁾ In de monografie „Conjunctuurpolitiek in en over de jaren vijftig”, van het Centraal Planbureau, wordt berekend dat deze fiscale investeringsfaciliteiten, in 1953 ingevoerd op overwegingen van structurele aard, veelal een pro-cyclisch effect hadden. De belangrijkste uitzondering vormde die van 1960.

fiscale faciliteiten maakten voldoende interne financiering mogelijk. Op de kapitaalmarkt werd het aanbod van risicodragend kapitaal verruimd door herbelegging, na verkoop aan buitenlandse beleggers, en door de activiteiten van de beleggingsmaatschappijen.

Ook de behoefte aan risicodragend kapitaal werd over het algemeen zonder wrijvingen bevredigd. De gestegen besparingsquote van het nationaal inkomen droeg hiertoe bij. Overigens maakte de industrie vooral gebruik van onderhandse leningen op lange termijn, die veelal door institutionele beleggers werden aangeboden. Deze beleggers hebben evenwel in het algemeen voorkeur voor kredietverlening op lange termijn, waartegenover de industriële behoefte aan middellang krediet groter werd. Aan deze behoefte werd in toenemende mate door het Nederlandse bankwezen voldaan. Reeds geruime tijd vervulde de Herstelbank hier een rol.

TABEL 3.

Openbare emissies van industriële ondernemingen a) in f. mln. b)

	Obligaties	Converteerb. obligaties	Aandelen
1951	1	23	190
1952	6	—	74
1953	4	—	5
1954	6	3	33
1955	13	3	367
1956	12	58	101
1957	26	182	14
1958	15	—	891 c)
1959	4	5	43
1960	6	65	155
1961	17	31	116

Nieuwe uitgaven van onderhandse leningen op lange termijn van industriële ondernemingen d) in f. mln. e)

	1957	1958	1959	1960	1961
1951	53	1957	108		
1952	31	1958	76		
1953	27	1959	86		
1954	9	1960	199		
1955	13	1961	264		
1956	159				

a) Excl. openbare nutsbedrijven. b) Reële bedragen, volgens stortingsdatum en excl. conversies. c) Incl. emissie Kon. Ned. Petroleummij. ad f. 870 mln. Naar raming werd 20 à 25 pCt. van dit bedrag op de Nederlandse kapitaalmarkt opgenomen. d) Met officieel genoteerde aandelen. e) Ontleend aan maandstatistiek van het financieelwezen.

Tabel 3 toont o.m. aan dat slechts een kwantitatief gering gedeelte van de totale jaarlijkse industriële investeringen in vaste activa via de effectenbeurs wordt gefinancierd. Opvallend is het vrij grote bedrag in converteerbare obligaties.

Door de geschetste gunstige financiële ontwikkeling kon de rol van de overheid beperkt blijven. Behalve de bovengenoemde fiscale faciliteiten werden slechts in enkele gevallen maatregelen genomen. Bij wijze van uitzondering nam de overheid deel aan de financiering van een tweetal grote industriële projecten: deelneming aandelenkapitaal Breedband, garanties voor rente en aflossing op leningen van de Koninklijke Nederlandse Soda Industrie. Voorts werden bepaalde fiscale faciliteiten voor fusies verleend.

Andere overheidsmaatregelen beoogden een oplossing voor kleine, gezonde ondernemingen, die niet op andere wijze hun financieringsmoeilijkheden kunnen oplossen. Hiertoe behoren, door de staat gegarandeerde, industriële en bedrijfsuitrustingskredieten. Daarnaast werden ontwikkelingskredieten verstrekt voor nieuwe technische procédés en apparaturen voor ondernemingen, die naast hun normale expansiefinanciering daartoe geen middelen hadden.

De industriële produktie en uitvoer.

De toename van de industriële produktie is weergegeven

in tabel 1. Zoals ook reeds elders bleek³⁾ steeg de produktie in de derde industrialisatieperiode (met ca. 27 pCt.) minder krachtig dan in de tweede periode (met 40 pCt.). De produktie per werkende nam toe met resp. 18 en 23 pCt. Voor een verklaring van deze verschillen worden in de nota volgende factoren vermeld:

— in het basisjaar 1952 werd het produktiepeil nadelig beïnvloed door de gevolgen van de Korea-crisis. Daarentegen was er in 1957 een hoog niveau van bedrijvigheid;

— in de jaren 1952-1957 kon worden geput uit „ongebruikte reserves aan arbeidskracht in onze bevolking”, waardoor de personeelsbezetting met bijna 14 pCt. toenam. In de derde periode bestond niet zo'n reservoir; deze periode stond veeleer in het teken van de arbeidsschaarste (het hiermede samenhangende personeelsverloop was niet bevorderend voor een efficiënte produktie). De personeelsbezetting steeg in de derde periode dan ook met slechts 7 pCt.;

— de invoering van de vijfdaagse werkweek in de derde periode.

Het beloop van de produktie in verschillende takken van industrie is in tabel 4 weergegeven. Voor de derde periode moest evenwel voor enkele takken met een schatting worden volstaan. Bovendien wijzigde sinds 1948 de statistische begripsbepaling van de bedrijfstakken. De tabel geeft dus niet meer dan een globale indicatie. Voor de metaalindustrie werd de grootste produktietoename genoteerd.

TABEL 4.

Procentuele toename van het produktievolume in de drie industrialisatieperioden a)

	1948/1952	1952/1957	1957/1962
Bouwmaterialen	34	23	10
Chemische nijverheid	131	42	—
Leder- en rubberindustrie	5	36	21
Mijnbouw	20	6	13
Metaalnijverheid	34	58	51
Papierindustrie	21	53	24
Textielnijverheid	20	27	10
Openbare nutsbedrijven	41	52	38
Voedings- en genotmiddelenindustrie	20	22	18
Industrie, excl. bouwnijverheid en kleine bedrijven	30	38	30

a) Elk cijfer geeft aan hoeveel procent in het laatste jaar van de betrokken periode lag boven die in het beginjaar.

De uitvoer.

Het belang van exporttoename voor de Nederlandse industriële expansie behoeft geen nader betoog. De gunstige ontwikkeling, samenhangend met de aanhoudende voorspoedige internationale hoogconjunctuur, wordt geïllustreerd door tabel 5.

TABEL 5.

Indexcijfer van het uitvoervolume van fabrikaten in totaal en van de vier belangrijkste bedrijfsklassen (1953 = 100)

	Totaal	Chemische industrie	Metaalnijverheid	Textiel- en conf. industr.	Voedings- en genotm. industr.
1957 ..	135	171	136	123	113
1958 ..	147	188	154	130	117
1959 ..	164	199	172	148	131
1960 ..	188	233	201	160	151
1961 ..	194	249	212	165	143
1962 a) ..	209	278	228	176	153

a) Voorlopige gegevens.

³⁾ Zie de tabel in „Nederlands industriële groei” in „E.-S.B.” van 17 juli jl.

Bijzonder krachtig was de groei in de chemische industrie en in de metaalnijverheid. In de samenstelling van het uitvoerpakket van de laatstgenoemde bedrijfstak steeg vooral de post „machines en toestellen” (o.m. elektrische apparatuur, televisie en radio-apparaten e.d.). Het aandeel (in waarde) van deze post in het gehele industriële uitvoerpakket steeg van 8,3 pCt. in 1952 tot 11,2 pCt. in 1962. In dezelfde periode nam dat van chemische producten (excl. minerale oliën) toe van 8,3 tot 11,2 pCt. Een rela-

tieve achteruitgang in deze periode werd genoteerd voor het aandeel van textielgoederen en dat van voedings- en genotmiddelen: van resp. 16,5 pCt. naar 12,5 pCt. en van 17,6 pCt. tot 10,6 pCt. Overigens nemen deze twee bedrijfstakken nog steeds ongeveer een kwart van de industriële uitvoerwaarde voor hun rekening.

Voor het beloop van de industriële werkgelegenheid wordt verwezen naar blz. 839 van dit nummer.

M. H.

Enige resultaten van een enquête betreffende het kleinbedrijf in Makassar

Gedurende de periode februari — december 1959 stelde het Instituut voor Economisch en Sociaal Onderzoek (Lembaga Penyelidikan Ekonomi dan Masyarakat) der Hasanuddin Universiteit te Makassar een onderzoek in naar de toestand van het kleinbedrijf in genoemde plaats, vroeger de hoofdstad van de staat Oost-Indonesië en ten tijde van het onderzoek de standplaats van de gouverneur van Celebes (Sulawesi) ¹⁾.

De bedoeling van de enquête was een nader beeld te verkrijgen omtrent de gekozen ondernemingsvorm, de wijze van aantrekking alsmede aanwending van het bedrijfskapitaal, de gebezigde produktietechniek, de arbeidsverhoudingen en de afzet van het verkregen eindprodukt. De bij het onderzoek betrokken ondernemers behoorden alle tot autochtone bevolkingsgroepen.

De hierbij verkregen resultaten werden samengevat en neergelegd in een gestencild rapport, dat — vermoedelijk ten gevolge van een misverstand — de nogal wijde titel kreeg van „Industri Ketjil di Sulawesi Selatan dan Tenggara” (Kleinindustrie in Zuid- en Zuidoost-Celebes), hetgeen dus meer belooft dan de inhoud in feite beoogde te brengen. In het universiteitsorgaan *Madjalah Universitas Hasanuddin* (Vol. I, no. 2, juli 1960) verscheen hetzelfde rapport onder een veel juister opschrift: „Industri Ketjil Asli dalam Daerah Kota Makassar” (Autochtone Kleinindustrie in het Stadsgebied van Makassar).

Het onderzoek stond onder algemene leiding van het hoofd van bovengenoemd instituut, de heer (thans Dr.) H. Kandou, ec. drs., en de coördinator, de heer Oei Siang Jioe (thans ec. drs.), en werd uitgevoerd door 5 assistenten, bijgestaan door een 30-tal kandidaatstudenten, welke laatsten op deze wijze de verplichte stage volbrachten. De gegevens werden verkregen aan de hand van mondelinge vraaggesprekken en vervolgens opgetekend in *questionnaires*.

Als maatstaf voor de kwalificatie van kleinbedrijf gold de tewerkstelling van ten hoogste 10 arbeiders, dan wel een aanwending van machinale arbeid tot een maximum van 10 pk. Alhoewel de resultaten van deze enquête een overwegend kwalitatief karakter droegen, is niettemin getracht door een zo uitgebreid mogelijk aantal bedrijven onder de loep te nemen, een voldoende representatief beeld te verkrijgen. Een deel der benodigde data was afkomstig van de plaatselijke Inspectie voor Volksindustrie.

¹⁾ Thans is Makassar met 371.644 ingezetenen (1961) de hoofdstad van de provincie Zuid- en Zuidoost-Celebes, welke bij de census van 1961 ruim 5 mln. inwoners telde op een gebied van 100.457 km².

In totaal werd in 4 achtereenvolgende fasen gedurende 28 dagen een 189-tal bedrijven onderzocht, t.w. 37 rottanbedrijven, 32 houtverwerkende bedrijven, 23 blikslagers, 16 schoenmakers, 14 bultzakbedrijven (matrassenfabriekjes), 14 metaalverwerkende bedrijven of werkplaatsen (zgn. „bengkels”), 14 bedrijven welke zilverproducten, het zgn. Kendariwerk, vervaardigden, 8 reparatiebedrijven, 6 bedrijven, welke zich toelegden op de produktie van het nationale hoofddekseel, 4 broodbakkerijen, 4 touwspinnerijen, 3 bedrijven welke stempels en insignes vervaardigden, alsmede 14 andere bedrijven zonder afzonderlijke specificatie (o.a. kleermakers, zeepfabriekjes, smeden enz.).

In bijna alle onderzochte bedrijven werden de functies van eigenaar en ondernemer door dezelfde persoon uitgeoefend, waarnaast slechts zeer sporadisch de coöperatieve ondernemingsvorm kon worden aangetroffen (bijv. bij de rottanbedrijven, alsmede bij een enkele broodbakkerij). Circa 70 pCt. der geënquêteerden bleek afkerig te zijn van enigerlei vorm van samenwerking op coöperatieve basis, hetgeen vermoedelijk geweten kan worden aan een tekort aan deskundige voorlichting op dit gebied. Ongeveer 30 pCt. der ondernemers was afkomstig uit de agrarische sfeer, 27 pCt. kwam uit handelskringen, de overigen uit de arbeidersstand.

Etnologisch leverde de bevolkingsgroep der Toradja's met bijna 40 pCt. verhoudingsgewijze de grootste bijdrage tot de geënquêteerden, terwijl de Makassaren de tweede groep vormden met 16,8 pCt. Het aandeel der Toradja's was vooral groot bij de schoenmakers (87,5 pCt.) en rottanbedrijven (80 pCt.). Daarentegen speelde de Buginese bevolkingsgroep de boventoon bij de „bengkels” (42,6 pCt.) en houtverwerkende bedrijven (40 pCt.), hierbij op de voet gevolgd door de Makassaren met resp. 28,4 pCt. en 30 pCt. De broodbakkerijen waren alle in handen van lieden uit Selajar. Bij de groep der overige, niet nader gespecificeerde, bedrijven bleek ca. 50 pCt. der ondernemers van Makassaarse afkomst en 42 pCt. tot de Buginese groep te behoren. Van de overige bevolkingsgroepen kunnen genoemd worden de Bandjarezen, de Mandarezen, alsmede een aantal personen uit Sumatra (Minangkabau) en Noord-Celebes (Gorontalo).

Het werkkapitaal varieerde van Rp. 200 tot Rp. 50.000 ²⁾.

²⁾ De hieromtrent verkregen data dienen met enige reserve beschouwd te worden. Het rapport maakt melding van de klaarblijkelijke tegenzin waarmee verschillende geënquêteerden zich over hun kapitaalinvesteringen uitlieten. Sommigen weigerden ronduit cijfers te noemen. Hetzelfde gold in nog sterkere mate voor de omzetcijfers, waarover geen volledige gegevens konden worden verkregen.

Naar gemiddelde kapitaal aanwending gemeten spanden de matrassenfabriekjes de kroon met Rp. 30.000, achter-eenvolgens gevolgd door de „bengkels” en broodbakkerijen (elk met Rp. 20.000). Het aantal arbeiders beliep in deze bedrijven gemiddeld 4 tot 5 personen. Van de onderzochte bedrijven maakte 94,7 pCt. uitsluitend gebruik van eigen kapitaal, terwijl slechts 7,4 pCt. daarnaast enig krediet van regeringszijde had weten te verkrijgen.

Wat onderwijs en peil van ontwikkeling betreft, leverde de enquête de volgende resultaten op: ongeveer 20,1 pCt. der onderzochte ondernemers bleek analfabeet te zijn, ca. 58,7 pCt. had de lagere school bezocht, de overigen hadden enigerlei vorm van middelbaar onderwijs genoten.

De benodigde grondstoffen werden van verschillende handelaren verkregen, dan wel betrokken via diverse regeringsinstanties, zoals de „Dienst voor Industrie” (toenertijd waren er nog bijna geen handelsondernemingen welke rechtstreeks voor rekening van de staat werkten; deze zgn. „Bhakti's” zijn eerst na 1959 opgekomen). De aanvoer en geregelde voorziening hadden, in het bijzonder wat betreft de uit het buitenland ingevoerde materialen zoals zink en meel, met veel stagnatie te kampen, hetgeen mede veroorzaakt werd door het verdwijnen van een deel der betrokken goederen op de vrije zwarte markt alsook door de soms ongebreidelde prijsstijgingen.

Een nadere beschouwing der gevolgde werkwijze en produktietechniek leerde, dat slechts 33,4 pCt. der geënuquëeerden kwaliteitscontrole toepaste en gebruik maakte van bepaalde produktienormen en -standaarden. In ca. 5 pCt. der onderzochte gevallen was er sprake van massa-produktie.

Het overgrote deel — ongeveer 99,5 pCt. — van de produktie vond zijn afzet binnen de stadsgrenzen, waarbij de verschillende produkten in de meeste gevallen (90,4 pCt.) rechtstreeks van het betrokken bedrijf in handen van de consument overgingen.

De geënuquëeerde bedrijven telden in totaal 562 werkrachten, waarbij het aantal mannen en vrouwen zich bleek te verhouden als 85 pCt. tot 15 pCt. In vaste dienst waren 225 arbeiders (40 pCt.), terwijl de rest uit losse krachten bestond, dan wel contractloon ontving (14,4 pCt.).

Het rapport bevat tot slot enkele aanbevelingen ten behoeve van een opvoering der produktiviteit in deze kleinbedrijven. De aandacht wordt gevestigd op de noodzaak van een efficiënter kapitaal aanwending, een geregelde en verzekerde aanvoer van de benodigde grond- en hulpstoffen, een ruimer toepassing van kwaliteitscontrole en modernisatie der tot dusverre toegepaste produktiemiddelen. Als één der voornaamste middelen tot het bereiken van deze doeleinden wordt met name genoemd intensieve voorlichting van de zijde der betrokken regeringsinstanties. In dit verband zij onder andere gewezen op de rol der Lembaga Penjelenggara Perusahaan-perusahaan Industri (LEPPIN of LP 3I), een regeringsinstituut, opgericht in 1956, dat zich bezig houdt met het opzetten en uitvoeren van diverse industriële projecten in de vorm van „pilot plants”, inzonderheid in streken met een overwegend agrarisch karakter hier te lande.

Makassar.

W. H. MAKALIWE, ec. drs.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De weekstaat van De Nederlandsche Bank opgemaakt per 2 september, bracht geen verrassingen. De bankpapier-circulatie bleek, zoals kon worden verwacht, te zijn ge-

E.-S.B. 11-9-1963

stegen. De financiering van deze expansie geschiedde voor een belangrijk deel door de Schatkist. Het rijksaldo liep met f. 81 mln. terug. De kassen der banken moesten eveneens een veer laten, doch deze kunnen er tegen. De maandultimo passeerde dan ook zonder krapteverschijnselen.

De ruimte op de markt, ook al zal deze binnen afzienbare tijd in verband met de a.s. belastingbetalingen verdwijnen, stimuleert toch de buitenlandse uitzettingen der banken. De daarvoor benodigde valuta wordt van de Centrale Bank gekocht. In de afgelopen week heeft de Bank deze ontwikkeling zelfs lichtelijk gestimuleerd door beneden de koers waarbij verkoop verplicht is, dollars ter beschikking te stellen.

Kapitaalmarkt.

Ofschoon op de inschrijvingen van de obligatielening

DE NEDERLANDSCHE BANK N.V. te Amsterdam

vraagt wegens uitbreiding van de werkzaamheden van haar accountant belast met de interne controle een

assistent

Voor een kracht die belangstelling heeft voor werkzaamheden op het terrein van de

interne controle

en die naast een grote werkkijver studiezijn bezit, bestaat bij gebleken geschiktheid de mogelijkheid zich verder te ontplooiën.

Vereisten:

- gevorderde N.I.v.A.-opleiding
- leeftijd tot 35 jaar

Het strekt tot aanbeveling indien de accountantsstudie is gevorderd tot het niveau van de accountancyvakken van de N.I.v.A.-opleiding en/of praktische ervaring is opgedaan in de administratieve organisatie van een bankinstelling.

Eigenhandig geschreven sollicitatiebrieven (voorzien van een recente pasfoto) kunnen onder opgave van leeftijd en uitvoerige gegevens omtrent opleiding, etc. worden gericht aan de afdeling Personeelzaken van De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98. Amsterdam-C.

1963 III van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten een belangrijke reductie moest worden toegepast zegt dit weinig of niets betreffende de reële vraag naar deze stukken. Hoe de verhoudingen liggen zullen wij bij de bestaande emissie-techniek nooit weten, hoogstens kunnen ramen.

„De Telstrook” van het Levensverzekeringsbedrijf heeft in het streven naar detaillering van bepaalde onderdelen van het bedrijf in de laatste publikatie aandacht geschonken aan de beleggingen. Zeer belangrijk blijkt de financiering van de woningbouw te zijn. Van het totale bedrag der beleggingen ad f. 10,4 mrd. heeft ten minste f. 4,8 mrd. hierop betrekking. Eensdeels betreft het hier een rechtstreekse financiering door het levensverzekeringsbedrijf in de vorm van hypothecaire leningen en aankopen van onroerend goed. Anderdeels wordt een belangrijk bedrag, nl. f. 2,3 mrd. van aan de overheid verstrekte of door deze gegarandeerde leningen gebruikt voor de financiering van de woningbouw. Dit deel kan men stellen op 60 pCt. tot 70 pCt.

Wat het bedrijfsleven aangaat — eerst na 1945 zijn de levensverzekeringsmaatschappijen zich op dit terrein gaan bewegen — blijkt het leningsbedrag thans reeds f. 1,5 mrd. te bedragen. Bijna de helft van het totale bedrag der beleggingen (f. 5,1 mrd. van de f. 10,4 mrd.) geschiedt in de vorm van leningen op schuldbekentenis. Deze leningsvorm overtreft verre de verschillende andere beleggingsmethoden, zoals de belegging in effecten en de hypothecaire lening.

Wallstreet heeft in de afgelopen week een nieuw hoogtepunt in de koersen bereikt. Op 5 september jl. werd voor industriële fondsen, gemeten aan de Dow Jones index, met 739 het hoogste peil aller tijden berekend, waarmee het vorige toppunt van december 1961 werd overschreden.

Sedert het laagste punt in juni 1962, toen het koersgemiddelde tot 536 was gedaald, is er een opmerkelijke stijging tot stand gekomen. Overigens moet men bedenken, dat de Dow Jones index slechts een dertigtal fondsen omvat van de honderden die op de effectenbeurzen worden genoteerd. De index geeft wel een indruk van het algemene beloop maar is allesbehalve representatief. De jongste maatregel, die nog bij het parlement in behandeling is, verhindert tot op zekere hoogte, dat deze opleving zich ook aan niet-Amerikaanse beurzen mededeelt.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	28 dec. 1962	H. & L. 1963	30 aug. 1963	6 sept. 1963
Algemeen	345	399 — 346	390	398
Intern. concerns	464	555 — 463	539	553
Industrie	319	358 — 321	352	357
Scheepvaart	134	153 — 135	150	150
Banken	257	261 — 232	247	248
Handel enz.	150	161 — 149	156	157

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.			
Kon. Petroleum	f. 157		f. 171,70 f. 171,30
Philips G.B.	f. 139		f. 153,10 f. 159,60
Unilever	f. 138,40		f. 180 f. 184,60
A.K.U.	401½		481½ 497½
Hoogovens, n.r.c.	558		601 618
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	723		797 798
Zwanenberg-Organon	909¾		920 928
Van Gelder Zn	244		248 252½
Amsterdamsche Bank	390		392 383¾
Robeco	f. 208		f. 229 f. 233
New York.			
Dow Jones Industrials	652		729 735
Rentestand.			
Langl. staatsobl. a)	4,24		4,21 4,20
Aand.: internationalen a)	3,20		3,11 3,11
lokalen a)	3,86		3,54 3,54
Disconto driemaands schatkist- papier	2		1½/16 1¾

a) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN.

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

DE KONINKLIJKE NEDERLANDSE MIDDENSTANDBOND

te 's-Gravenhage zoekt voor het bondsbureau een

DIRECTEUR

Deze positie brengt met zich mede:

- het voorbereiden en uitwerken van het beleid van het hoofdbestuur;
- de leiding van de interne werkzaamheden van het bureau;
- het leggen en onderhouden van contacten met het georganiseerde bedrijfsleven in Nederland;
- het vervullen van representatieve verplichtingen.

Voor de uitoefening van deze verantwoordelijke en veelzijdige functie gaan de gedachten uit naar iemand met academische vorming, bij voorkeur in de sociaal-economische sector.

Belangstellenden gelieven hun sollicitatie te richten aan de voorzitter van de K.N.M.B., Dunantsingel 9 te Gouda.

DE TWENTSCHE BANK

BUDGET KREDIET

voor particulieren

ENKELE BIJZONDERHEDEN:

- Budget Kredieten worden verstrekt in vaste bedragen van f 8.000, f 9.000, f 10.000, f 11.000 of f 12.000, afhankelijk van het inkomen.
- Niet opzegbaar van de zijde van de bank.
- Geen onderpand of andere zekerheid vereist.
- Kwijtschelding bij overlijden.
- Schriftelijke, desgewenst mondelinge, behandeling van de aanvraag, naar keuze bij kantoor in of nabij woonplaats, of bij hoofdkantoor te Amsterdam.

- Jaarinkomen van de leningnemer, na aftrek van inkomstenbelasting tenminste f 16.000.
- Maximum leeftijd 55 jaar.
- Looptijd 4 jaar.
- Aflossing in 16 gelijke 3-maandelijks termijnen.
- Rente 6% per jaar.
- Eenmalige afsluitprovisie van 1% over het gehele bedrag; behandelingsprovisie van ¼ % over het nog verschuldigde bedrag bij de aanvang van iedere volgende 3-maandelijks termijn.

De brochure „Budget Krediet voor particulieren” is bij alle kantoren van DE TWENTSCHE BANK en VAN MIERLO EN ZOON verkrijgbaar of wordt U op verzoek gaarne toegezonden door De Twentsche Bank, Postbus 407 te Amsterdam.

DE MINISTER VAN ECONOMISCHE ZAKEN IN DE NEDERLANDSE ANTILLEN

roept op voor spoedige indiensttreding:

- ECONOOM**, met ruime ervaring, die onder de Directeur van het Departement Sociale en Economische Zaken belast zal zijn met de dagelijkse leiding van de afdeling Economische Zaken van dit departement;
- een **STATISTICUS**, voor het bureau voor de statistiek; bij voorkeur econoom, ervaring met statistisch werk noodzakelijk, dient organisatorische eigenschappen te bezitten.

Uitzending van de onder a. en b. bedoelde krachten geschiedt met een tijdelijk dienstverband van vier jaren.

Benoeming geschiedt als volgt:

- de onder a. bedoelde kracht in de rang van referendaris b.;
- de onder b. bedoelde kracht, al naar gelang leeftijd en ervaring, in de rang van commies of hoofdcommies.

Het inkomen bedraagt, met inbegrip van duurtetoelag, als volgt:

	aanvang: maximum:			aanvang: maximum:	
voor een ongehuwde commies: . . .	NAf 8.388	NAf 10.812	voor een gehuwde hoofdcommies met meer dan 2 kinderen: . . .	NAf 15.636	NAf 17.328
voor een gehuwde commies zonder kinderen:	„ 10.944	„ 14.088	voor een ongehuwde referendaris b.	„ 12.768	„ 13.716
voor een gehuwde commies met meer dan 2 kinderen:	„ 11.736	„ 14.916	voor een gehuwde referendaris b. zonder kinderen	„ 16.464	„ 17.544
voor een ongehuwde hoofdcommies:	„ 11.376	„ 12.768	voor een gehuwde referendaris b. met meer dan 2 kinderen	„ 17.328	„ 18.432
voor een gehuwde hoofdcommies zonder kinderen:	„ 14.808	„ 16.464			

Toekenning van een bezoldiging, boven de aanvangsbezoldiging, verbonden aan de betrekkingen van commies, hoofdcommies of referendaris b. is, al naar gelang ervaring, mogelijk.

Gehuwden genieten voor wettige/gewettigde kinderen beneden leeftijd van 18 jaar kindertoelage n.r.v. NAf 300,— per kind per jaar, behalve bij benoeming op aanvangsbezoldiging commies, in welk geval kindertoelage NAf 288,— per kind per jaar.

Aan de uitzending is verbonden vrije overtocht en tegemoetkoming terzake van de kosten van uitrusting en verandering van werkkring.

Voor inlichtingen terzake alsmede omtrent verlofsaanspraken kan men zich wenden tot het Kabinet van de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen in Nederland, Badhuisweg no. 175, 's-Gravenhage.

Uitvoerige schriftelijke sollicitaties op luchtpostpapier in duplo te zenden aan de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen in Nederland, „Het Antillenhuis”, Badhuisweg no. 175, 's-Gravenhage.

de **EUROPOLIS**

kent geen grenzen
en geeft **zekerheid** in elke E.E.G.-valuta

vraagt brochure aan uw agent of aan

amsterdam herengracht 124-128 tel.62112*

DE NEDERLANDEN VAN 1870

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie
van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor
studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

N.V. PHILIPS' COMPUTER INDUSTRIE
APELDOORN

Wij zoeken een

academicus

voor een
TECHNISCH COMMERCIËLE FUNCTIE
op **COMPUTER** gebied.

Het ontwerpen van een nieuw product vraagt een nauwkeurige specificatie van de eisen die de toekomstige gebruiker aan het product zal stellen. Het is de taak van de technisch-commerciële afdeling deze eisen te formuleren, hierbij rekening houdend met wat technisch realiseerbaar en commercieel acceptabel is.

Voor het vervullen van deze veeleisende functie op het gebied van computers en randapparatuur zoeken wij een academisch gevormd medewerker, die na een inwerkperiode onder deskundige leiding een zelfstandige en verantwoordelijke functie krijgt.

Bedrijfservaring in productie of administratie is vereist.

Ervaring op het gebied van de automatische verwerking strekt tot aanbeveling.

Belangstellenden kunnen zich onder vermelding nr. ESB 6308 wenden tot:

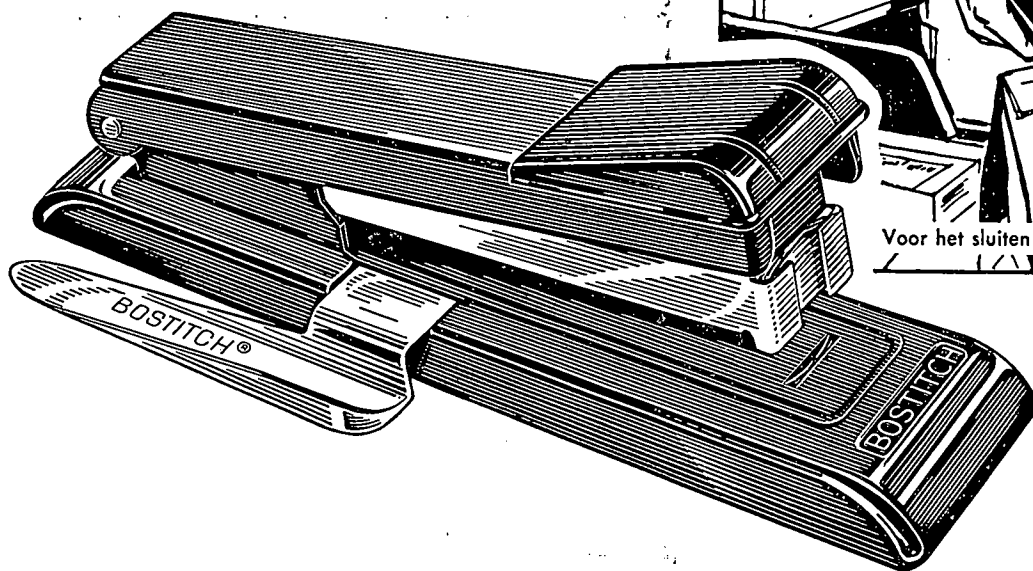
N.V. Philips' Computer Industrie
Postbus 245, Apeldoorn.

Voor het hechten van papieren.

Voor het sluiten van zakjes.

HET hechtapparaat voor het moderne kantoor!

De BOSTITCH B8 kantoorhechtmachine, met handige nietjes-wipper

Hechten met de BOSTITCH B8, met handige nietjes-wipper, gaat sneller en is steviger dan het gebruik van de ouderwetse paperclips, die bovendien een stapel papieren in de linkerbovenhoek meer dan twee maal zo dik maken. En — wat bij elkaar hoort, blijft ook bij elkaar!

Het verwijderen van nietjes is heel eenvoudig, want dit sierlijke hechtapparaat is voorzien van een nietjes-wipper. Hiermede kunt U aan elkaar gehechte papieren ook weer heel gemakkelijk los maken en hergroeperen.

Bruikbaar op zo vele manieren, als hechttang of — als U het voetstuk van de B8 geheel openklapt — als tacker om b.v. papieren op een bord of aan de wand te bevestigen.

Vraagt Uw kantoorboekhandelaar om zo'n handige BOSTITCH B8. Mocht hij ze niet in voorraad hebben vraag ons dan even om adressen van leveranciers in Uw woonplaats.

Voor het verwijderen van nietjes.

Voor tacken.

BOSTITCH
hechtmachines en hechnietjes
hechten beter — hechten sneller

Bostitch, Inc., U.S.A.
Officieel Vertegenwoordiger
DEKKER-VERPAKKING N.V.
W. Fenengstraat 21, Amsterdam
Tel. 59765 (4 lijnen)
*wettig gedeponoord

*gedeponeerd handelsmerk

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVZERZEKERING EN LIJFRENTÉ

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELÓ - HAARLEM - ARNHEM

Pelikan schrijfmachinelint
van natuurzijde is voor
verzorgde zakenbrieven
toonaangevend geworden.

Pelikan schrijfmachine-

**linten geven Uw correspondentie
cachet en distinctie.**

Pelikan

Günther Wagner Hannover. Pelikan-Werke

Alleenvertegenwoordigers voor Nederland

H. van Gemert & Co. N.V. Amsterdam